

Református múzeumok

A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

*Református múzeumaink a Kárpát-medencében múltunk kincsestárai. Mindegyikük gazdag íze-
lített kínál azokból a sok évszázados műkincsek-
ből, amelyek örökségünk kiemelkedő jelentő-
ségű példái.*

A református egyház emlékei sokáig ismeret-
lenek voltak még a szakmai körökben is. Legyen
áldott az emlékezete a református egyházművé-
szet-történet alapító atyáinak: Zoltai Lajos törté-
nész-múzeumőrnek, Debreczeni László erdélyi
építésznek, Csikesz Sándor és Illyés Endre teoló-
giai professzoroknak és Takács Béla lelkész-mú-
zeumigazgatónak, akik kitartó gyűjtő, kutató és
rendszerező munkája nyomán eljutottunk oda,
hogy a tudományos közvélemény és a széles nyil-
vánosság is rácsodálkozhat református templo-
maink rejtőzködő értékeire.

A kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, elő-
ször mutatja be együtt a református múzeumokat.
A tíz egyházi gyűjtemény gazdag emlékanyaga is
azt igazolja, hogy eleink tudták: Isten igényessé-
gét éppen azzal szolgálják, hogy mindent meg-
tesznek az istentisztelet és az egyházi élet igé-
nyességéért. Ez a puritán egyszerűség nemhogy
kizárja, hanem vonzza az igényességet, hiszen a
mennyei istentiszteletbe való bekapcsolódás föl-
di helyszíne, berendezése és liturgikus eszközei
nem lehetnek akármilyenek, csak mívészek!

*Fekete Károly
tiszántúli püspök*

**REFORMÁTUS MÚZEUMOK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN**

REFORMÁTUS MÚZEUMOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma
Debrecen – Budapest
2024

Kiadta a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma
a 2024. évi kolozsvári konferenciájára.

Felelős kiadó: Hodossy-Takács Előd főtitkár

Szerkesztők: P. Szalay Emőke és Veress Dániel

Tördelés: Ónadi Sándor és Véber Zoltán

Borítóterv: Mikáczó Kamilla

A térképet rajzolta: Ősz Attila

A kötet kiadását támogatta:

a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye,
a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei,
az MRE Doktorok Kollégiuma,
a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei és
a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei.

A borító első fedelét a következő emlékek részletei illusztrálják (a jobb alsó sarokból kiindulva, az óramutató járása szerint):
A jeruzsálemi templom makettje (*Budapest, Bibliamúzeum*) ■ A pápai Ótemplom szószéke (*Pápa, Pannonia Reformata Múzeum*)
■ A tolcsvai Rákóczi-kanna (*Sárospataki Református Kollégium Múzeuma*) ■ Duns Scotus és Aquinói Szent Tamás kolligátum-
kötetje (*Nagyenyed, Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár*) ■ A viski úrvacsorai kehely (*Beregszász, KRE Levéltára és Múzeuma*)
■ A dányáni úrvacsorai keszkenő (*Kolozsvár, Erdélyi Református Múzeum*) ■ A debreceni Kistemplom oszlopos kannája
(*Debreceni Református Kollégium Múzeuma*) ■ A rimaszombati csizmadia céh bortartó kannája (*Rimaszombat, SZRKE TGY
Múzeuma*) ■ A váradi Lorántffy-terítő (*Nagyvárad, Partiumi Református Múzeum*) ■ Lotz Károly, Markó András és Than Mór
„A gerillakapitány” című festménye (*Kecskemét, Ráday Múzeum*).

A borító hátsó fedelén a nagydorogi Sztárai-kehely (*Kecskemét, Ráday Múzeum*), a szemközti oldalon egy 18. századi szatmár-
csekei úrihímzéses úrasztali terítő részlete (*Debreceni Református Kollégium Múzeuma*) látható.

ISBN 978-615-02-1313-2

© MRE Doktorok Kollégiuma, a szerzők és a fotók jogtulajdonosai, 2024

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

TARTALOM

- 9 **ELŐSZÓ**
☞ Berecz Ágnes
- 10 **AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS MÚZEUM GONDOLATÁTÓL A MAGYAR REFORMÁTUS MÚZEUMOKIG. KUTATÁS- ÉS GYŰJTÉSTÖRTÉNETI VÁZLAT**
☞ P. Szalay Emőke – Veress Dániel
- 16 **PÁPA: PANNONIA REFORMATA MÚZEUM**
DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEI
☞ Halászné Kapcsándi Szilvia
- 22 **KECSKEMÉT: RÁDAY MÚZEUM**
DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET RÁDAY GYŰJTEMÉNYE
☞ Fogarasi Zsuzsa
- 28 **BUDAPEST: BIBLIAMÚZEUM**
DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET RÁDAY GYŰJTEMÉNYE
☞ Timár Gabriella Ulla
- 34 **RIMASZOMBAT: A SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEINEK MÚZEUMA**
SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEI
☞ Lévai Attila
- 40 **SÁROSPATAK: A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA**
TISZÁNINNENI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEI
☞ Egeresi Gábor
- 46 **DEBRECEN: A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA**
TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET KÖZGYŰJTEMÉNYEI
☞ Csorba Dávid
- 52 **BEREGSZÁSZ: A KÁRPÁTALJAI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA ÉS MÚZEUMA**
KÁRPÁTALJAI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
☞ Szilvási Erzsébet
- 58 **NAGYVÁRAD: NAGYVÁRAD: PARTIUMI REFORMÁTUS MÚZEUM**
KIRÁLYHÁGÓMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
☞ Dénes István Lukács
- 64 **KOLOZSVÁR: ERDÉLYI REFORMÁTUS MÚZEUM**
ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
☞ T. Horváth Iringó
- 70 **NAGYENYED: A NAGYENYEDI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM EGYKORI ÉS JELENLEGI GYŰJTEMÉNYE**
ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
☞ Gordán Edina

A Csikesz Sándor által kezdeményezett 1934-es „Országos Református Kiállítás” tette fel a magyar művészettörténet-írás térképére a református egyházművészetet. A kiállítás révén az egyházon belül is sikerült tudatosítani a kálvinisták örökségének kiemelkedő fontosságát. „Nagyszabású jelentőségét már az a körülmény is magasan fémjelezi, hogy a csonkaország ezeregyszáz egyházából mintegy ezer vesz részt e nagyszabású bemutatón, vagyis jóformán minden olyan egyház felsorakoztatja remekait, amelynek a birtokában művészeti szempontból számbavehető tárgy van.” – írta a Protestáns Szemlében Mihalik Sándor, a Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum későbbi igazgatója.

AZ
ORSZÁGOS REFORMÁTUS KIÁLLÍTÁS
ALKALMÁRA
A
MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN
RENDEZETT
REFORMÁTUS TÖRTÉNETI
KIÁLLÍTÁS
KATALÓGUSA

BUDAPEST. 1934.

Ára 50 fillér.

ELŐSZÓ

☛ *Berecz Ágnes, az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnöke*

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma 2023. évi budapesti ülésén, az Egyházi Néprajzi Szekció frissen alakult Egyházművészeti Alszekciója szervezésében előadások hangzottak el a református egyház múzeumainak aktuális helyzetéről – kitekintéssel a határon túli magyar református múzeumokra is. Az elhangzottak nyomán az alszekció alapítója, P. Szalay Emőke muzeológus azonnal meglátta a lehetőséget, hogy unikális kiadvány születhet a referátumok szerkesztett változatából – mivel mindeddig nem látott napvilágot olyan összefoglalás, amely együtt mutatja be a teljes magyar reformátusság kulturális örökségének őrzőhelyeit.

Az eredménynek mindnyájan örülhetünk: lenyűgöző élmény egyben látni az egyházkerületek és a határon túli intézmények gazdagságát és sokszínűségét. Ráadásul a múzeumi intézményhálózat csak az egyik szelete a döntő többségben gyűjteményi, azaz könyvtári, levéltári és múzeumi részintézményeket egyesítő struktúrának. Így a hatalmas muzeális könyvtári állományokról és a levéltárak forrásanyagairól most csak szórványosan esik szó, de fontos szem előtt tartanunk, hogy hagyományosan ebben a hármas egységben beszélhetünk a református kulturális örökség áthagyományozásáról.

Minden történet más és más, a cél azonban ugyanaz: megőrizni, hozzáférhetővé tenni és bemutatni szakrális tárgyainkat, műtárgyainkat; emellett – egyre nagyobb mértékben – a múzeumpedagógia és a kortárs alkotókra fókuszáló időszak kiállítások is teret nyernek. A múlt örökségét jelentő klenódiák szépsége kortalan, de valamennyi szakember érzékeli, hogy ma már többet kell nyújtani a pusztán látványnál és az alapinformációknál. Erre nem a populáris irány a megoldás: sokkal többet ígér az útrahívás egy élményt jelentő intellektuális kalandra. Nagyon jó példa erre a pápai Pannonia Reformata Múzeum vagy a budapesti Bibliamúzeum: az egyik az emberi lét alapkérdéseiből közelít a hit üzenetéhez és a hely tárgyi örökségéhez; a másik a Biblia korának tárgyi emlékeiből kiindulva közvetíti az evangélium üzenetét. A múzeumpedagógia elsősorban a fiatalok korosztályát célozza meg: sok olyan egyházi, egyháztörténeti ismeretet lehet átadni a múzeumi környezetben, amelyre az iskola vagy a család nem képes. Kortárs időszak kiállításaink pedig azt reprezentálják, hogy műtárgyaink nem csak a múltat képviselik.

Kívánom, hogy a füzetet lapozók látogassanak el minél több helyszínre, és ismerjék meg személyesen is a bemutatkozó intézményeket!

AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS MÚZEUM GONDOLATÁTÓL A MAGYAR REFORMÁTUS MÚZEUMOKIG

Kutatás- és gyűjtéstörténeti vázlat

☛ P. Szalay Emőke – Veress Dániel

Reformátoraink először az 1561–62-es zsinatokon foglalkoztak behatóan a templomok felszerelésével. A gyűlések idején már világos volt a protestánsok előtt, hogy a Biblia alapján Jézus két szentséget rendelt el, a keresztség és az úrvacsora sákramentumát. A zsinatok során megfogalmazott Debrecen–egervölgyi hitvallás úrvacsorai edényekről szóló cikkelye egyházművészetünk szempontjából döntőnek bizonyult, közvetetten a mai napig hatással van tárgyi kultúránkra: *„Az írás ívóeszközről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle érből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”*

A szigorú előírások hiányából ered a református egyházművészet különlegessége. A hívek az évszázadok során – az anyagra és a formára való tekintet nélkül – olyan edényekkel és úrasztali terítőkkal gyarapíthatták egyházukat, amelyeket szépnek és értékesnek véltek. Az összefoglalóan klenódiumnak nevezett adományok az adott kor stílusának jegyeit hordozták, de miközben az évszázadok alatt a világi tárgyak elenyésztek, számtalan gyülekezet megőrizte a kincseit.

Emlékanyagunkban a legkorábbiak azok a 15–16. század elejéről származó misekelyhek és paténák, amelyeket a közösségek megtartottak, miután a katolikus hitről áttértek. A 16. század második felétől kezdődően maradtak fenn a már református templomoknak szánt kelyhek, kenyérosztó tálak, amelyek legnagyobb számban eredetileg díszedényként készültek. A 17. században virágzott a magyar ötvösművészet, erre a kehely- és pohárformák gazdagsága a bizonyíték. Ekkor terjedtek el az ónból készült tálak és boroskannák, amelyek megőrizték kedveltségüket a 18. században is. Ugyanakkor a magyar hímzőművészet legjavához tartozó úrihímzések, illetve az ige hirdetését és hallgatását segítő templomberendezések – az egyházművészeti emlékek újabb fontos csoportját alkotó szószékek, padok, mennyezetek – leg szebb példái is ebben a két évszázadban készültek.

A klenódiumokat – ellentétben a katolikus egyház kincseivel – jórészt kis gyülekezetek őrizték. A figyelem a Tiszántúlon Zoltai Lajos, Erdélyben Debreczeni László felméréseivel vetült rájuk, míg a „református egyházművészet” fogalmát az 1934-ben megrendezett Országos Református Kiállítást követően ismerte meg a kutatás és a művelt nagyközönség.

Zoltai Lajos

(Földes, 1861 – Debrecen, 1939)

helytörténész, muzeológus

1907-től állt kapcsolatban Debrecen környéki református gyülekezetekkel, amelyeket arról igyekezett meggyőzni, hogy a 17–18. századi klenódiumaik méltóbb és biztonságosabb helyen lehetnek a városi múzeumban. Az első felajánlások és letétek után újabb felhívásokat fogalmazott meg. Az indítványára a múzeumi bizottság 1913-ban az espereseknél, 1920-ban pedig Baltazár Dezső püspöknél kérvényezte az emlékek összeírását. Történeti dolgozatai közül egyházművészeti szempontból a Méliusz Juhász Péter sírkövéről, a fejfákról és a debreceni ötvösségről szóló munkái kiemelkedők.

Debreczeni László

(Marosvásárhely, 1903 – Kolozsvár, 1986)

műemlékes építész, grafikus

1928-ban kapott megbízást Makkai Sándor püspöktől az erdélyi református épített örökség számbavételére. Útjai során 512 települést keresett fel, és elsajátította azt a tudást, amelyre később műemlékek helyreállításakor támaszkodhatott. Időközben a gyülekezetek birtokában lévő ötvöstárgyakra, ónedényekre, terítőkre is felfigyelt, elkezdte rajzolni azokat, majd leírásokat mellékel a rajzokhoz. A 17–18. századi emléanyagot megőrkítő vázlatfüzeteit a Darkó Ákos által készített fényképekkel együtt az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára a Darkó–Debreczeni gyűjteményben őrzi.

Csikesz Sándor

(Drávafok, 1886 – Debrecen, 1940)

lelkész, teológiai tanár

1934 őszén élhette meg, hogy az iniciatíváját követve több mint 3500 egyházművészeti emlék érkezett az Országos Református Kiállításra. A budapesti kiállítással többek között annak az Országos Református Múzeumnak a gyűjteményezési lehetőségeit térképezte fel, amelyet 1938-ban, a Debreceni Református Kollégium alapításának 400. évfordulóján tervezett átadni a Kollégiumhoz építendő új szárnyban. Úgyszintén nagy és félbemaradt terve volt a templomépítészeti reformmozgalom elindítása, amelynek emléke a debreceni Kossuth utcai templom falképciklusa és a város egyetemi temploma.

Illyés Endre

(Tunyog, 1897 – Debrecen, 1962)

lelkész, teológiai tanár, néprajzkutató

1941-től tanított debreceni teológusokat a Lelkészképző Intézetben, majd 1950 és 1954 között a Teológiai Akadémián. Szemináriumi feladatként rendszeresen azt kérte a hallgatóitól, hogy végezzenek gyűjtőmunkát a falujukban. Jóllehet az utókor a református egyházi néprajz első kutatójaként tartja számon, mint Csikesz követője különös figyelmet fordított a gyülekezetek liturgikus felszerelésére is. Diákjai többszáz reprodukciót készítettek elsősorban a Szabolcsban, Beregben és Szatmárban. Különösen nagy értékűek ezek között az elmúlt évtizedekben megsemmisült úrihímzéses úrasztali terítők rajzai.

Palotay Gertrúd

(Budapest, 1901 – Budapest, 1951)

néprajzkutató, muzeológus

1942-ben jelentette meg „A magyar református templomok úrasztali terítői” című dolgozatát a Kováts J. István által szerkesztett nagymonográfia, a *Magyar református templomok* lapjain. A témakört áttekintő első cikket az 1934-es Országos Református Kiállításon bemutatott 784 textíliával való találkozás és résztanulmányok előzték meg. Korábban publikálta többek között a debreceni és a miskolci egyházközségek terítőit, és studírozta az erdélyi emlékanyagot. A református úrasztali terítők komoly segítséget jelentettek számára a népi hímzések feldolgozásában.

Takács Béla

(Kispatak, 1930 – Debrecen, 1997)

lelkész, muzeológus, művészettörténész

1958-tól tizenöt évig a Sárospataki, 1973-tól a Debreceni Református Kollégium Múzeumát vezette. Mindkét intézmény az irányítása alatt vált kis mérete ellenére is korszerű múzeum-má a gyűlekezetek körében végzett rendszeres gyűjtései és kiállításrendezői érzéke révén. Az új szerzemények feldolgozásával is folyamatosan haladt: fémről, cserépből, üvegből készített liturgikus edényeket, textilmunkákat, templomberendezéseket, illetve a síremlékeket is behatóan tanulmányozott, így Takács Béla volt az első kutató, aki átláthatta a református egyházművészet belső összefüggéseit

A reformátusság környezetében létrejövő és gyűlő értékek muzealizációja szempontjából több mint jelképes, hogy Csikesz Sándor a Debreceni Református Kollégium részeként alapította volna meg az Országos Református Múzeumot. A református kollégiumok a művelődés intézményei voltak a szó minden értelmében. Könyvtáraikat egyidősnek tekintik az iskolákkal, a bibliotékákban – vagy azok közvetlen közelében – pedig szemléltetőeszközöket, a történelem híres szereplőinek ábrázolásait és ritkaságokat is őriztek. A református egyházhoz tartozó első modern múzeumok a kollégiumokban jöttek létre a 20. században, és az előtörténetük ugyan a kora újkor ködös forrásviszonyai közé vész, de az biztos, hogy hosszú előzményekre tekinthetnek vissza. A hagyomány ebből a szempontból különösen Sáropatakon és Nagyenyeden erős. Míg a patakiak egyenesen 1709-től, Simándi István kísérleti eszközökből álló Museum Physicumától eredeztetik az iskolai múzeumot, addig Enyeden a Benkő Ferenc által 1796-ban megnyitott, hasonló karakterű gyűjteményt az első hazai nyilvános természettudományi múzeumként tartják számon. Egyaránt a debreceni, pápai, budapesti kollégium gyűjteményéből kiválva önállósult az 1960-as években – egy hullámban – a Tiszántúl, a Dunántúl és a Dunamellék református múzeuma. Ráadásul amikor az utóbb említett intézmény elköltözött a pesti Ráday utcából, akkor ismét egy kollégiumban, a kecskemétiében talált otthonra.

Az egyházellenes államszocializmusok bukását követően a határon túli református közösségek vehettek birtokba olyan intézményeket, kiállítóhelyeket, amelyre a saját múzeumukként tekintenek. A Nagyváradon 1996-ban, Beregszászban 2008-ban, Rimaszombatban 2009-ben és Kolozsvárott 2017-ben megnyitott partiumi, kárpátaljai, felvidéki és erdélyi egyházművészeti kiállítások hátterében már nem iskolai gyűjtemények, hanem a múzeumalapításra törekvő egyházkerületek álltak.

A rendszerváltások óta eltelt évtizedekben – a második, külhoni múzeumindítási hullámmal párhuzamosan – elindult az intézményesülés útján a református egyházművészet kutatása is. A Szovjetunió széthullása után Balassa Iván és Benda Kálmán hívta fel a figyelmet a kárpátaljai örökség felmérésének időszerűségére. A Zsinat 1995-ben Molnár Ambrus lelképásztort bízta meg kutatócsoport szervezésével. A feltárt emlékanyagot a Magyar Református Egyház Javainak Tára című – jelenleg 46 kötetet felölelő – sorozat adja közre 1999-től. A csoport munkája dél- és felvidéki, illetve tiszáninneri és -túli kutatóutakkal folytatódott, amelyet az OTKA támogatásai tettek lehetővé a következő több mint két évtizedben. Időközben Erdélyben is megindultak a tudományos felmérések Buzogány Dezső kezdeményezésére, az egyházkerületi levéltár és múzeum munkatársainak részvételével. Mindez a Kárpát-medence-szerte működő tíz egyházkerületi fenntartású múzeummal együtt annak bizonyítéka, hogy a református egyházművészet egyre ismertebbé válik, és lassanként elfoglalja a művészettörténet-írásban azt a helyet, amely megilleti.

MÚZEUMOK

PÁPA

PANNONIA REFORMATA MÚZEUM

Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei

☛ *Halászné Kapcsándi Szilvia, múzeumvezető*

Múzeumunk gyökerei a 17. század derekára nyúlnak vissza, s története szorosan összefonódik az 1531-ben létrejött híres Pápai Református Kollégium történetével. A korabeli műtárgyaknak azonban az ellenreformáció viszontagságai között nyoma veszett. Az első, ma is kézzelfogható emlékek 1818 körül kerültek a Főiskola birtokába. Az egyházkerületi közgyűlés 1823-ban kelt számvevősegi beszámolója egy kisebb numizmatikai anyagot említ, míg 1824-ben Márton István kollégiumi professzor foglalta írásba a muzeális gyűjtemény első ismert jelentését. Ez a tárgye gyűttes elsősorban az iskolai oktatás céljait szolgálta, szemléltetőeszközöket biztosítva a tanításhoz. A 19. században kizárólag mecénásoknak köszönhetően gyarapodott a kollekció. Számottevő a sorukban Sárközy József egyházkerületi főgondnok az általa 1863-ban adományozott 418 tárggyal. Szintén ebben az esztendőben került a főiskola birtokába báró Baldácsy Antal 2771 műalkotásból álló metszetgyűjteménye. 1884-ben pedig Markstein Károly, egykori diák egy 3000 éves egyiptomi koporsóval és múmiával gyarapította a régiségtárat.

Az addig külön kezelt múzeumi gyűjteményeket az 1895-ben átadásra kerülő új főgimnázium épületében külön helyiségben egyesítették, a múzeum őrzésével Borsos Istvánt bízták meg. Borsos készítette el az első nyomtatott műtárgykatalógust is. Ekkor még a múzeum és a könyvtár a főgimnázium fennhatósága alatt működött. 1903-ban azonban olyan nehéz anyagi körülmények közé került az intézmény, hogy kénytelen volt állami segélyért folyamodni, így került a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének fennhatósága alá.

A Főiskola 1952. évi államosítása döntő változást hozott. A veszteségekből ocsúdva 1958-ban jött létre a Dunántúli Református Egyházkerület közgyűjteménye az egyházi fenntartásban maradt régi főiskolai könyvtár és a kerületi levéltár, illetve a kollégiumi régiségtár összevonásával. A régiségtárra alapozott, modern értelemben vett múzeum létrehozásának gondolata 1968-ban merült fel, ekkor Miklós Dezső gyűjteményi igazgató kapott megbízást a gyűjteményezési terv és egy állandó kiállítás forgatókönyvének kidolgozására. Ez utóbbi 1971-ben készült el, majd Bakos Lajos püspök felkérő

PÁPA

levele nyomán megkezdődhetett a gyülekezetek írásos és tárgyi anyagának begyűjtése. A felhívásra 63 egyházközség küldte be használaton kívüli klenódiumait, templomi berendezéseit, úrasztali textiljeit.

A múzeum hivatalosan 1972-ben jött létre az egyházkerületi Tudományos Gyűjtemények harmadik egységeként. Ezzel kialakult a mai intézményi szerkezet, amely a szocializmus évtizedeiben a fennmaradásért küzdött; a három, más-más szakértelmet követelő szakmai háttér megteremtése hosszú ideig váratott magára. Az 1972-ben megnyitott első egyháztörténeti és -művészeti kiállításunk az önmagában is gyönyörű, a Türelmi rendelet szabályai szerint 1783-ban, copf stílusban épült – ma is eredeti formájában látható – Ótemplomban nyert helyet. Az ótemplomi kiállítóhely 2005-ig, a kényszerű bezárás időpontjáig puritán, egyszerű körülmények között ugyan, de számos értékes műkincset, dokumentumot őrzött és mutatott be a viszonylag csekély számú látogatóközönségnek.

Az állandó kiállítás a ma is használatban lévő Ótemplom karzatán.

Hori, a pápai koporsó egykori készítettője és tulajdonosa, Ízisz és Horszíesze papja volt Akhmim templomában.

A Pannonia Reformata Múzeum mai épületegyüttese – beleértve az Ótemplomot, a középkori alapokra épült, utcafronti egykori parókiaépületet, a szomszédos épület alsó szintjét és a hátsó udvarban található, korábban levéltári épületet is, – 2017-re, a reformáció 500 éves jubileumára egy kiemelt kormánytámogatásnak köszönhetően újulhatott meg. Az ünnepévben készülhetett el új állandó kiállításunk is, amely szakítva a hagyományos kronológiai felépítéssel, tematikai megközelítésre épül, és az életünk során felmerülő alapvető kérdésekre ad választ az Evangélium fényében. A belépőket gondolkodásra hívjuk: „Mi életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod?” – tesszük fel a kérdést a Heidelbergi Káté Huszár Dávid pápai prédikátor által a városunkban nyomtatott első magyar nyelvű kiadásából idézve. A választ a kiállítás három síkon bontja ki: a felső, lebegő – Köntös László által kidolgozott – sávban teológiai gondolatok, a középső – S. Lackovits Emőke koncepcióját követő – felületen a vallási néprajz, kegyességtörténet elevenedik meg, és teszi különlegessé a tárgyi

PÁPA

örökség bemutatását. A harmadik – Halászné Kapcsándi Szilvia forgatókönyvét megvalósító – sík, a „Szőlőszemezgető” voltaképpen egy küldetés, amely gyermekeknek szól, az adott témakört játékos tanulás formájában viszi közelebb a legfiatalabb látogatóinkhoz. A tematikus tárlat bibliai vezérfonalra épül, egy halottas lepedő keresztszemes hímzsmintáját kirajzolva teremtéstörténeti animációval indul, élénk vetítve a kiindulópontot, a (paradicsomi) bűnt. Innen jut el a látogató a halandósághoz, majd többek között a bűnbánathoz, a megváltáshoz és a feltámadáshoz.

Úgyszintén a reformáció kezdetének 500. évfordulójára készülhetett el a Dunántúli Református Látványtárunk, amely ékes rendben, digitális katalógus segítségével vonultatja fel muzeális értékű, 22 tételből álló szakrális népi és 317 emléket számláló egyházművészeti anyagunk jelentős részét: klezódiumokat, úrasztali textileket, halottas lepedőket, melyek a lenyűgöző látványon túl gyűlekezeteink gyökereit, kézzel fogható múltját elevenítik meg. 2017-re újult meg egyiptomi tárlatunk is. A különleges kiállítás iránt érdeklődők „Hori titkai”-t kutatva a több mint 3000 éves, eredeti egyiptomi koporsó és múmia révén egy titokzatos és misztikus halotti kultuszba nyernek bepillantást.

Valljuk, hogy 2000 éves keresztyén múltunk üzenete ma is érvényes. Nem a múltunkkal akarjuk igazolni önmagunkat, sokkal inkább azt mutatjuk be, hogy ugyanabban a hitben élünk, amiben református őseink. Sőt, amikor komoly társadalmi kérdésként merül fel Európa-szerte keresztyén kultúránk megőrzésének létfontosságú kérdése, mi 21. századi technikákat alkalmazva, az élményalapú ismeretszerzés lehetőségeit segítségül hívva, bevonjuk látogatóinkat hitéletünk mindennapjaiba, ünnepünk eredetének megismerésébe. A Pannonia Reformata Múzeum élő templommúzeumként igazi kuriózum a magyar múzeumi palettán, a dunántúli reformátusság szimbolikus helyszíne, találkozási pontja.

Az Ótemplom diófából készített, intarziadíszes szószékének koronájára A zsidókhoz írt levél részletét írták fel:
„Szent élet nélkül senki nem láthatja az urat”.

KINCSEINK

Úrasztali kendő

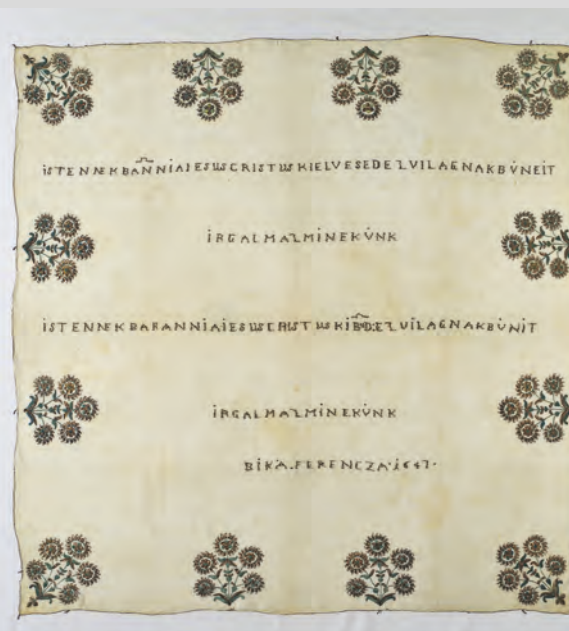
Ajka, 1647

Fehér lenbatszt alapanyagra zöld selyem- és aranyfonállal hímzett úrasztali kendő a klenódiumok és az úrvacsorai jegyek letakarására szolgált. A textília felületén körben arányosan elosztva, szimmetrikusan tizenkét napraforgóbokrot helyezett el alkotója. Egy-egy tő öt virágot hajt, ami reneszánsz előképet feltételez. Közepén olvasható a Krisztus értünk hozott áldozatára utaló felirat:

„ISTENNEK BANNIA JESUS CRISTUS KI ELVESED
EZ VILAGNAK BŰNEIT | IRGALMAZ MINEKÜNK |
ISTENNEK BARANNIA JESUS CRISTUS KI ELVD: EZ
VILAGNAK BUNIT | IRGALMAZ MINEKÜNK | BIKÁ
FERENCZ A. 1647.”

Jézus és a körben elhelyezkedő tizenkét napraforgóbokor, ami a tanítványokat jelképezi, az utolsó vacsora szimbolikus megjelenítése. A napraforgó 1586-ban került át Európába és csak később jelent meg a mintakönyvekben. A keresztyén szimbolikában az Istent imádó lélek jelképe, mert virágzó tányérjai mindig a Nap, a fény, a világosság, azaz Krisztus felé fordulnak, rá tekintenek.

Az adományozó személyéről elképzelhető, hogy vagy ő, vagy felmenői zászlóvivők voltak, amely tevékenységhez nagy erőt kellett kifejteni.

KECSKEMÉT RÁDAY MÚZEUM

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye

☛ *Fogarasi Zsuzsa, igazgató*

Intézményünk a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének egyházművészeti múzeuma. 1968-as alapításakor Budapesten nyitották meg, de 1983-tól Kecskeméten működik. (A kiállítóhely nélkül maradt Budapesten a Bibliamúzeum kialakítása kezdődött meg.) Kicsi, ám sokarcú, több gyűjteményi csoportot bemutató múzeum vagyunk.

Egyházművészeti kiállításaink zömében iparművészeti tárgyakat (ötvösmunkákat, óntárgyakat, kerámiákat, textileket), részben egyháztörténeti és képzőművészeti anyagot mutatnak be. Klasszikus, állandó kiállításunkat „A Dunamellék református egyházművészete” címmel tekinthetik meg látogatóink. Egyházkerületünk csaknem 400 kebelbeli gyülekezete jóvoltából tekintélyes ötvösanyaggal rendelkezünk. Kelyheink külön csoportját alkotják a legrégebbiek, melyek készülte, használatbavétele megelőzi a reformációt. Legszebb darabunk a 15–16. század fordulóján készült Sztárai-kehely. Ivóedényeink legjelentősebb darabjai a 17. századi kecskeméti ötvösműhely református ötvöseinek kálvinista gyülekezetek megrendelésére készített klenódiumai. Festett templomi berendezések közül büszkeségünk a restaurált szabadszállási kazettaegyüttes, melyet révkomáromi mesterek készítettek és a múzeum leletmentésként bonthatott le a templomból, másodlagos beépítési helyéről. Talán egyetlenként református gyűjteményeink között, működő orgonát is bemutatunk látogatóinknak. Állandó orgonistánk van: múzeumpedagógus kollégánk kántor képesítéssel is rendelkezik. A megszólaló műemlék hangszert Mertz Ádám 1806-ban építette a soltvadkertieknek.

2017-ben, a reformáció 500. évfordulóját ünnepeelve rendeztük meg a „RE-formáció, RE-konstrukció” című, némiképpen rendhagyó kiállításunkat, mely egy 1782-ben készült, különleges megjelenésű és kvalitású keresztelőkészletet mutat be. Pontosabban – mivel az eredeti klenódium elveszett a múlt század 30-as, 40-es éveiben – annak újjáéledését, rekonstruálását és az ehhez kapcsolódó kutatásokat ismerhetik meg a látogatók. E műtárgy esetében is megtapasztalhatjuk, hogy egy-egy jól megvizsgált, kutatott téma, klenódium esetében egyházunk, gyülekezeteink múltja, értékei, jobb és nehezebb időszakai – mint cseppben a tenger – láthatóvá, érzékelhetővé válnak. Ilyen tárgy példá-

KECSKEMÉT

ul a hidasi harang is, amely a 18. század elejétől fontos, sőt több ízben jelképes szerepeket töltött be az azt éppen birtokló református közösségek, Mohács és Hidas életében.

Múzeumunk jelentősebb képzőművészeti anyaggal is rendelkezik, melynek számunkra legfontosabb darabjai Muraközy János (1824–1892) festményei. A műveket „A kulcsra zárt szoba titkai” című kiállításon tárjuk a közönség elé. Külön öröm számunkra, hogy a festő hagyatékát abban az épületben, az Ókollégiumban mutathatjuk be, ahol református joghallgatóként barátjával, Jókai Mórral együtt tanult. Muraközy neve még azok számára sem túl ismert, akik jártasak a 19. századi festészet történetében. Művészeti hagyatéka alapján a kismesterek közé sorolható. Ugyanakkor kortársa és barátja, Lotz Károly, Muraközy halálakor arról beszélt, hogy a közösségből az távozott el, aki közülük a legkülönb volt. A kiállításunkon érvekkel támasztjuk alá Lotz Károly tömör értékelését.

Két színpompás templomi asztalosmunka a 18. század végéről:
a patapoklosi kazettás mennyzet és a merenyei szószék.

A festő Muraközy János szabadcsapatokat vezetett az 1848-ban. Pályatársai: Lotz Károly, Markó András és Than Mór ebben a tisztségében örökítették meg *A gerillakapitány* című képen.

A Ráday Múzeum modern iparművészeti alkotásokkal is büszkélkedhet. „A mennyezet virágai” című, Tomcsányiné Szemere Sarolta gépi hímzésű textíliáiból összeállított kiállításunk az évszázados (kazetta)motívumok továbbéltetésének kísérletét, annak látványos darabjait mutatja be.

Gyűjteményeink fontos csoportját alkotja a természettudományi anyag: ásványok, kőzetek, őslénymaradványok. Fuxreiter András gyűjteménye „A Természet harmadik országa”, a „Magyarország hegységeinek ásványai”, valamint – a múzeum profiljához is kapcsolódó – „A Biblia ásványai” című kiállításokon láthatók.

KECSKEMÉT

Udvarunkon megtekinthetők szabadtéri (tabló)kiállításaink: „A Biblia színei. Magyar festők bibliai ábrázolásai”, valamint a „Bibliai történetek. Keresztes Dóra grafikai gyermekek számára” címen.

A Ráday Múzeum látnivalóit látványraktárunk gazdag anyaga egészíti ki. A raktár mellett működik – honi egyházi gyűjteményeink viszonylatában csaknem egyedülálló módon – ötvös restaurátor műhelyünk alkotó- és oktatótere. A műhely egyházi klenódiumokat készít és restaurál megrendelőinknek, valamint a tanulás terepe is az érdeklődők számára. Kurzusaink mindig telt házzal futnak. Műhelyünk vezetője Ötvös Nagy Ferenc.

Múzeumpedagógusaink programjaikkal a kicsiktől a szépkorúakig szolgálják a múzeumi interpretációt, a tárgyak üzenetének eljuttatását a látogatókhoz. Befogadó intézmény vagyunk. Falaink között több civil szervezet működik. Így itt lelt otthonra a Ráday Múzeum Fuxreiter András Ásványgyűjtő Köre, a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Kecskeméti Csoportja, a Ráday Múzeum Hímző Köre, továbbá az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület emlékhelye is vagyunk. Természetesen elsősorban a látogatókat szolgáljuk. Örömteli várakozással tekintünk minden velük való találkozásra.

Az Északi-középhegység szekciója a „Magyarország hegységeinek ásványai” című állandó kiállításon.

KINCSEINK

Sztárai-kehely

Nagydorog, 1510–1520 körül

A gótikus, hatkaréjos talpon álló kehelyről azonnal látható, hogy a reformáció térhódítása előtt készült, azon edények csoportjába tartozik, amelyeket a reformált hitűvé lett gyülekezet továbbra is használt, immár az új hitelvek előírásai szerint. A talpban beütött jegyet találunk. A három ívszelet homorú oldalaival határolt mező közepén egy kör, körötte, az ívek által alkotott mezőkben az „A L P” betűk olvashatók.

Az ötvösmunka szerepelt az Iparművészeti Múzeum 1934-es református egyházművészeti kiállításán. Ennek kapcsán Mihalik Sándor és Kőszeghy Elemér is publikációban hívta fel a figyelmet arra, hogy a fentebb leírt jegy nagy hasonlóságot mutat a németjárfalvai úrmutató jegyével. Mivel ez utóbbi kvalitásos munkát a budai ötvösség Jagelló-kori munkájának tartja a szakirodalom, így ezt is idesorolják.

A forrásokkal meg nem erősített hagyomány szerint a kelyhet Sztárai Mihály, az egyik első magyarországi reformátor is használta. A tárgy kora és az egyháztörténeti adatok ezt a feltételezést megengedik.

BUDAPEST

BIBLIAMÚZEUM

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye

☛ *Timár Gabriella Ulla, vezető*

A Bibliamúzeum létrehozását az egyházkerület és a Ráday Gyűjtemény vezetői akkor vették fontolóra, miután az egyházművészeti múzeumi részleg Kecskeméten talált méltó elhelyezést. A szervezés hátterében a holland–magyar egyházi kapcsolatok is fontos szerepet játszottak. Sokak előtt ismert volt a tematikájában egyedülálló amsterdami Bijbelmuseum, amelyet másodikként követett a budapesti Bibliamúzeum 1988-ban.

Azonban meg kell említenünk két emlékezésre méltó kezdeményezést a 20. század második világháború előtti éveiből. Az első a Csia Lajos-féle Bibliai Múzeum az 1930-as évekből, amely eredetileg oktatási célokra készült. Csia Lajos teológus diákok segítségével készített maketteket és installációkat, amelyek ma múzeumtörténeti érdekességnek számítanak, és a debreceni Nagytemplomban láthatók. A másik hasonló célú és felépítésű múzeum a Majsai Mór és Szabados Anzelm ferences szerzetesek által alapított hűvösvölgyi Szentföldi Múzeum volt. Szervezése 1934-ben kezdődött, a múzeum 1936-ban nyílt meg nyolc teremmel. Levéltári dokumentumok szerint 1938-ban 28 láda tárgyi és régészeti anyag érkezett Palesztinából. Budapest ostroma után az anyag egyharmada eltűnt, majd az államosítás után szinte mindennek nyoma veszett.

A budapesti Bibliamúzeum létrehozását, állami engedélyezését nagy lépésnek érezte az egyházi vezetés az 1980-as évek enyhülő, lazuló politikai környezetében. Segítette a megnyitás körülményeit az is, hogy 1988 szeptemberében Budapesten tartotta nemzetközi konferenciáját a Bibliatársulatok Szövetsége. A múzeum alapító kurátora Hubai Péter, aki mellett a Ráday Gyűjteményt ekkor igazgató Benda Kálmán és Tóth Károly dunamelléki református püspök nevét kell mindenképpen megemlíteni. Szervezeti értelemben a Bibliamúzeum a kecskeméti Ráday Múzeummal együtt alkotja a Ráday Gyűjtemény múzeumi egységét 1988 óta.

Az alapítás idején az ország helyzetéből fakadóan még egy sokkal zártabb kulturális közegben került bemutatásra a Bibliamúzeum, illetve az a világ, amelyben a Biblia kijelentése megjelent. Ezzel az intézmény fontos küldetést töltött be, az idő múlásával azonban megújításra szorult. 2012-ben kezdődtek el egy új koncepció alapján a tervezési munkák, majd a már nagyobb, bővített helyszínen a megvalósítás.

BUDAPEST

Miért épülhet a Biblia üzenetére egy kiállítás a 21. században? A múzeum a maga célját és küldetését Pál apostol szavaival vallja: *„hogya felragyogjon előttünk Isten dicsőségének ismerete Krisztus arcán.”* (2Kor 4,6)

Minden múzeum műtárgyorientált, de a Bibliamúzeumban a műtárgyak mellett nagyon fontos a Verbum Dei üzenete. A kiállításnak ezt kell közvetítenie a látogatók felé a tárgyak, az eszközök és a szakemberek segítségével. A 2017-ben megnyílt, kibővített és újrarendezett Bibliamúzeumban a legújabb technikával és sok értékes műtárggyal gazdagított kiállítást tekinthetnek meg a látogatók. A múzeum installációi is üzenetet hordoznak. Az intézménynek nincs saját anyaga, ezért hosszú letéti szerződésekkel kölcsönzött eredeti műtárgyakat a Szépművészeti Múzeumtól, a Budapest Történeti Múzeumtól, a berlini Staatliche Museentől, valamint az Israel Antiquities Authoritytól.

Miután a Ferencvárosi Dohánygyár egykori épületét a Dunamelléki Református Egyházkerület székházzá és teológiai akadémiává alakította át, az alagsort sokáig szenespinceként használták. Itt rendezkedett be a Bibliamúzeum Horváth Gyula belsőépítész tervei szerint.

Jobbra egy kánaánita szentély másolata, míg a szemben lévő vitrinben kerámiagyöngyökből fűzött mellédísz és csúcsos aljú sörös edény a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményéből.

Az új koncepció nem egy bibliai történeti kiállítás létrehozását tűzte ki célul, hanem a megváltás ígéretének és beteljesülésének bemutatását, amely a teremtéstörténetről kezdve az Újszövetségen keresztül vezet el addig a korig, amelyben megalakulnak az első keresztény közösségek, megépülnek az első keresztény templomok. A Bibliamúzeum célja segítséget nyújtani a Biblia szövegének, történeteinek és magának a Szentírásnak a megértésében. A tervezésnél és kialakításnál komoly hangsúlyt kapott nemcsak a teológia, de az ókortörténet, tehát a Szentföld területén kívülről származó szöveganyagok – agyagtáblák, feliratok, királyfeliratok – ismerete is, amelyek az Isten népét érintő történelmi eseményeket vagy az Isten népével kapcsolatba lépett társadalmakat tárják elénk. A tervezésnél fontos szempontokat adott tehát a filológia, az egyiptológia, az assziológia és a zoológia szakterülete is.

A régészeti kutatásnak hosszú ideig az volt a célja, hogy bizonyítsa a Bibliában leírtakat, azonban ez mára megváltozott, és így sokkal hitelesebb munka folyhat annak érdekében, hogy minden megta-

BUDAPEST

lált tárgyi anyag segítse a Biblia szövegének megértését. Ma már egyértelmű, hogy soha nem bizonyítani, hanem tárgyilagosan rekonstruálni kell a múlt eseményeit. A tárgyak minden esetben, a bibliai régészeti anyag feltárásánál és történeti kontextusba helyezésénél is a történettudomány forrásai. A tárgyi kultúra elemzése napjainkban is fontos távlatokat nyit meg Izrael történetének a kutatásában, amelynek eredményei természetes módon kapcsolódnak a Biblia szöveganyagának jobb megértéséhez. A Bibliamúzeum az *Isten háza küszöbén* című tanulmánykötettel segíti a látogatókat és bátorítja őket a további ismeretek megszerzésére.

Mindemellett mégis komoly eredmény az, amikor ókori tárgyakkal hitelesíthetünk bibliai történeteket. Ilyen emlék például a Pilátus-felirat, a Ketef-Hinnom-i ezüstlemez, a Kürosz-agyaghenger vagy a 19. század nagy felfedezése, a Mesa-sztélé, amelyek másolatai megtekinthetők a múzeumban. Nagy

gondot fordítottunk arra is, hogy az ókori szöveganyagok mai tudósok fordításaiban legyenek olvashatóak a kiállításon.

A törekvéseinkkel kapcsolatban kapott egyik legfontosabb visszajelzésként tartjuk számon, hogy az AVICOM – az ICOM nemzetközi múzeumszakmai szervezet audiovizuális, innovatív technológiákkal és közösségi médiával foglalkozó bizottsága – a 2017-es F@IMP médiafesztiválon három nemzetközi elismerésben is részesítette a Bibliamúzeumot.

A múzeumnak időszaki kiállító tere is van, ahol képzőművészi kiállításokra várják a látogatókat. A Bibliamúzeum missziójának tekinti azokat úgyszintén elérni, akik önmagában az állandó kiállításunk miatt nem jönnek el hozzánk. Az időszaki kiállítás megtekintése után viszont sokan időt szakítanak arra, hogy a Biblia világával és üzenetével is megismerkedjenek.

A „reformáció festője”, az idősebb Lucas Cranach Alexandriai Szent Katalin vértanúságáról készített festménye a Ráday-hagyaték részeként a Ráday Könyvtár műemlékkönyvtárában van kiállítva.

KINCSEINK

A jeruzsálemi templom makettje

2016

A salamoni templom helyén a babiloni fogság után felépített – második – templomot Nagy Heródes közvetlenül Krisztus születése előtt renoválta és hatalmas udvarral bővítette ki. Látogatóink a Heródes templomának makettjében tett „virtuális séta” során nyolc bibliai történettel találkozhatnak. Egy vezérlő segítségével irányítható a templommakettben a látogató útja, amelynek az aktuális állomását fénypászma jelöli. A templom megadott pontjára érve a történet képi megjelenítése közben a kapcsolódó bibliai szövegrészlet is elhangzik. Láthatjuk a főpapi öltözetet, a Szentek Szentje előtt kettéhasadó kárpitot, a Keresztelő János születéséről hírt adó angyalt, az Ékeskapunál meggyógyított bénát, a Simeon karjában lévő kicsiny, majd a tanítómesterek körében letelepedő Jézust, valamint Pál apostolt, amint megerősítést kap a pogányok missziójára, és a két filérét perselybe dobó özvegyasszonyt is.

A Jarosh Imre, Peredy Zoltán és Teigler István által készített makett és a budapesti XORXOR stúdió fény- és videóinstallációja 2017-ben, a MUSAIONfilm és F@IMP közös médiafesztiválján arany minősítést ért el.

RIMASZOMBAT

A SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEINEK MÚZEUMA

Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteményei

☛ *Lévai Attila, lelkész – teológiai tanár*

Egy olyan intézmény történetéről kell röviden számot adjak, amely megalakulásakor nagy tervekkel és ambíciókkal fogott bele küldetésének és feladatának teljesítésébe, ám eltelt több mint két évtized, s ma már csak áhítjuk a kezdeti lendületet és ambíciókat – mindazonáltal hisszük: közös egyházi és egyházvezetői erőfeszítéssel az intézmény fönixmadárként éled majd újra.

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 2002-ben hozta létre zsinati törvénnyel a Tudományos Gyűjteményeit. Az intézmény céljaként a következőket határozták meg: „*A Gyűjtemények küldetése a szlovákiai reformátusságra vonatkozó dokumentumok, könyvek, levéltári, tárgyi és egyéb emlékek rendszeres és módszeres dokumentálása, gyűjtése, megőrzése, szakmai feldolgozása és hozzáférhetővé tétele.*”

Az intézmény bővebb küldetéséről a megnyitás után annak első igazgatója, B. Kovács István így vallott:

„Hitünk megélésének van egy belső, lelki síkja, és egy külső, azon keretek, amelyek közt, testvéreinkkel együtt, közösségben teszünk vallást a mi hitünkről. Különösen ez utóbbinak számos tárgyasult emléke van. Építmények, liturgiai tárgyak, dokumentumok nyomtatott szóban, valamint képen, fotón, filmen rögzített pillanatok, alkalmak. Más felekezetekhez hasonlóan református egyházunk is mindenkor nagy súlyt fektetett arra, hogy feltárja, megőrizze és bemutassa azokat az emlékeket, amelyek múltját és tevékenységét képviselik. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház gyülekezetei, egykori és meglévő intézményei is rendkívül gazdag, muzeális, levéltári és könyvtári anyagot halmaztak fel az idők folyamán. Mindezek nem csupán a református egyház, de a magyarság és szlovákság egésze számára, sőt esetenként európai szempontból is jelentős értéknek számítanak. Mindannyiunk felelőssége, hogy ezt az örökséget megőrizzük, megismertessük vele egyházunk tagjait és minden jó szándékú érdeklődőt. A számbavétel sürgető, ám kétségtelenül hosszú távúnak ígérkező feladat.”

RIMASZOMBAT

A múzeum a Samarjay-házban a „Légy hű mindhalálig” című egyháztörténeti kiállítással nyílt meg 2009-ben.

Ezen ambíciók mentén, Rimaszombat székhellyel kezdi meg munkáját a Tudományos Gyűjtemények, mely működési körét a vonatkozó zsinati törvény úgy határozta meg, hogy az majd négy részintézményből álljon: múzeum, levéltár, könyvtár és egyedi alapok. Az elképzelések arról szóltak, hogy a múzeumi résznek feladata lett volna mindazon tárgyi emlékek gyűjtése, megőrzése és bemutatása, amelyek egyházunk múltját jelenítik meg. A levéltár egyben az egyetemes egyház levéltárának a feladatait is betölteni hivatott volna. A könyvtár (a kezdeti elképzelések leirata szerint) két részből állna: egy történeti és egy modern könyvtári részből, amely egyben közkönyvtári feladatot is hivatott ellátni. Az egyedi alapokban olyan hagyatékok nyertek volna elhelyezést, amelyeknek tematikai megbontása nem kívánatos.

Amikor ez az összegzés íródik, akkor tárgyilagosan és őszintén el kell mondjuk: mindezen elképzelések csak részben valósultak meg. A SZRKE Tudományos Gyűjteményei B. Kovács István igazgatása alatt elindult ugyan azon az úton, melyen haladva fokozatosan megkezdődött a gyűlekezetekből való tárgyak gyűjtése, különösen a gyülekezetek volt liturgiai tárgyaiból és tárgyi értékeiből, ám ez a gyűjtés egy idő után leállt. Ahogyan az igazgató írja egy 2013-as jelentésben, amely egyfajta visszatekintés is: „*a gyűjtőtevékenységet a raktárhiány korlátozza.*” Ezekben az években a Gyűjtemények például a rimaszombati Ferenczy-kriptában látható „Ferenczy István és Rimaszombat” című kiállítása révén láttatja magát (2009). Hasonló megmutatkozás a Magyar Kultúra Múzeuma állandó pozsonyi kiállításának az előkészítésében való részt vállalás, a Szlovák Nemzeti Múzeum magyar tagintézményének az elindulásánál így a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház is képviseltette volt. Kiemelt jelentőségű volt még a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium megalakulásának 150. évfordulója alkalmából készült kiállítás is (2003).

A kezdetben felvállalt gyűjtőkörök és újabb, az alapító okiratban ugyan nem is deklarált, de kiemelten fontos, közérdeklődésre számot tartó tevékenységek akkor vettek újabb lendületet, amikor a Tudományos Gyűjtemények 2009. október 31-én a felújított Samarjay-házba költözött, s ezzel önálló épülete lett. Innentől kezdve nagyobb hangsúlyt kapott az ideiglenes kiállításmegnyitások mellett (melyek majd minden évben, sőt, évente akár több alkalommal is megrendezésre kerültek) az egyházi állandó tárlat létrehozása, s ahogyan az egyház akkori főgondnoka, Koncsol László fogalmazta azt meg: „*a gyarapítás feladata vár ránk. Kiváló testvérünknek, B. Kovács Istvánnak, aki muzeológus, nem tanácsokat, hanem tárgyakat, könyveket, terítőket, kelyheket, harangokat, festményeket, rajzokat, fényképeket, egyházi sajtót, jegyzőkönyveket és más megőrzendő, kutatandó és közkinccsé teendő kéziratokat kell szállítanunk. Rengeteg a pótolandó anyag és munka, és köszönet illet mindenkit, aki ezt a történelmi küldetéssel felruházott intézményünket, a Református Tudományos Gyűjteményeket és székházát gondos, fáradtságos, áldozatos munkával létrehozta.*”

RIMASZOMBAT

A gyarapítás feladata azonban korántsem volt egyszerű – s ennek számtalan oka volt, melyeket elemezni nem ezen írás feladata. A Tudományos Gyűjtemények így inkább volt továbbra is az időszaki („Kontrasztkiállítás”, „»Ideje van az építésnek« – Megújuló műemlékek a Kárpát-medencében”) vagy az emlékkiállítások (Tompai Mihály, Pósa Lajos és Varga Imre egykori püspökünk életét vagy a beretkei árvaház történetét bemutató emlékkiállítások) színtere és színhelye. A Gyűjtemény kiállítótermeiben az elmúlt időszakban olyan, hosszabban megtekinthető kiállítások lettek bemutatva, mint az egyházunk történetét felölelő „Légy hű mindhalálig!” vagy a rimaszombati származású A. Tóth Sándor festőművész állandó tárlata.

A Tudományos Gyűjtemények pár éve elkezdte könyvtárának rendezését és irattárának digitalizálását is, ám ezen tevékenységei egyelőre alkalmoszerűek. Az intézmény jelenleg próbálja újraszervezni tevékenységeit, hogy betölthesse újfent egyházunk által kijelölt feladatát.

A kiállítóterben ma A. Tóth Sándor kiállítása látható. A Pápai Református Kollégium neves művésztanára 1904-ben Rimaszombatban született.

KINCSEINK

Úrvacsorai bortartó cserépkanna

Rimaszombat, 18. század

Mivel a református úrvacsoraosztás alkalmával – a katolikus gyakorlattal szemben – a hívek nemcsak a Krisztus testét jelképező kenyérből részesülnek, hanem a vérét szimbolizáló borból is, ezért a szertartás során az úrasztali borospoharak mellett olyan nagyobb méretű bortartó edényekre is szükség volt, amelyekből hamar utántölthették a poharakat. Ezt a feladatot látták el az úrvacsorai boroskannák és -kancsók, amelyek legtöbbször ónból készültek, de lehettek fazekastermékek is. A 17–18. században a magyarországi kerámiaművészet jellegzetes készítményei voltak az – általában fehér – ónmázazott fajansz edények, amelyeket anabaptista, később habánnak nevezett fazekasok készítettek. A rimaszombati gyűlekezet évszám nélküli habán kancsója a református egyház liturgikus edényeinek sokféleségét mutatja. A díszes edény felirata annak bizonyítéka, hogy eredetileg a csizmadia céh megrendelésére készült, majd később templomi célokra adományozták: „CSIZMADIA CHE KORSOIA BRADAN CHÉMESTERSÉGE BEN ES BOSAI JANOS DEKANSAGABAN CSINALTATOT.”

SÁROSPATAK

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei

☛ *Egeresi Gábor, igazgató*

Sárospatak már a középkorban is jelentős iskolaváros volt, a protestáns iskolát pedig Perényi Péter koronaőr alapította, a hagyomány szerint 1531-ben. Az iskola, vagyis a Kollégium a század végére már a reformáció központja lett a történelmi Felvidék keleti részén. A 17. század derekán érte el legnagyobb virágzását I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna támogatásának köszönhetően, ezt az időszakot Comenius neve fémjelzi.

Báthori Zsófia rekatolizálása után a bujdosás időszaka következett (1671–1703). Ennek során a könyvtár nagy része (az esetleg ott őrzött műtárgyakkal együtt) elpusztult. II. Rákóczi Ferenc fejedlem támogatásával térhetett haza az iskola az ősi falak közé. Ekkor már a működés legfőbb anyagi bázisát nem a főúri adományozók biztosították, hanem a református kisnemesség és a gyülekezetek adományai.

Az iskola nem csupán oktatási centrum volt, hanem a tágabb régió reformátusságának szellemi és lelki központja. Ezt sem az abszolutizmus, sem Trianon nem tudta megtörni, de a kommunizmus sajnos igen. A teológia bezárása 1951-ben, majd egy évre rá a gimnázium államosítása egy évszázadokon átívelő organikus fejlődést szakított meg 40 évre.

A traumában halovány fénysugarat jelentett a Múzeum, a Nagykönyvtár, a Levéltár és a faluszeminárium gyűjtését őrző Adattár, amelyek az egyház kezelésében maradtak. Menteni a menthető: ezt a történelmi feladatot kapták és végezték el példamutató módon elődeink Újszászy Kálmán vezetésével.

A múzeum a Kollégium legrégibb épületében, a Berna-sorban kapott elhelyezést 1931-ben. Ide menekítették az államosított intézmények műtárgyait is. Maga az épület 1771–1772-ben épült barokk stílusban Lieb Tamás tervei alapján, aki Munkácsy Mihály rokona volt. Az építést Szathmáry Király György kerületi főgondnok felügyelte és részben finanszírozta. Hozzájárultak a költségekhez a svájci Bern városának polgárai is, erre emlékeztet az épület neve: Berna-sor.

SÁROSPATAK

A régi tanteremként berendezett enteriőr iskolatábláján Mórícz Zsigmond visszaemlékezéséből vett részlet olvasható. A nagy magyar prózaíró 1894 és 1897 között tanult Sárospatakon.

Múzeumunk állománya számos, történelmileg kialakult gyűjteményből áll, melyek közt talán a legkülönlegesebb a fizikai gyűjtemény. A „Museum Physicum” alapjait Simándi István tudós professzor rakta le. 1709-ben nyugat-európai tanulmányútjáról értékes fizikai eszközöket hozott haza az iskolának. Elsőként tanított hazánkban kísérletekkel fizikát – 1709-ben, nyolc évvel a világhíres oxfordi John Keil után –, ezért sokan „ördögösnek” nevezték. Eszközeinek egy része ma is megtalálható kiállításunkon (laterna magica, légszivattyú). Egyik jeles utódja volt Szathmári Paksi Pál, aki „mellékesen” az ország első iskolaorvosa lett (1759). Másik tudós utódja – 1792 és 1805 között a „Museum Physicum” őre és gyarapítója – Barczafalvi Szabó Dávid, a neves nyelvújító, ő tanította elsőként magyarul a fizikát. Kézy Mózes 1813 és 1831 között tanított Patakon, ez idő alatt a múzeumi gyűjtemény őre. Környékbeli iparosok segítségével a maga által tervezett és készített tanszerekkel is gyarapította az állományt (az 1824-ben készített dörzs-elektromozó gépe is megtekinthető kiállításunkon). Ellend József foglalkozott a fénytöréssel, a törésmutatóval, a hullámhosszúsággal, és nagy gondot fordított a fizikai szertár gyarapítására. A „Museum Physicum” gyűjteményének gondozását 1892-ben vette át. Ekkor több mint ezer kémiai és fizikai eszköz, készülék, vegyszer és falitábla alkotta az állományt. A millenniumi, majd az 1900. évi párizsi világkiállításra is küldött fizikai eszközöket, ahonnan az iskola ezüstéremmel térhetett haza.

Jelentősebb elemei még gyűjteményünknek az Éremtár (1726), a Természetrajzi Gyűjtemény (18. század vége), a Régészeti Gyűjtemény (1800-tól), a Szépészeti Gyűjtemény (1871). Utóbbi már annak a 19. századi törekvésnek a példája, amelynek keretében a Kollégium tanárai egy széles gyűjtőkörű múzeumot szerettek volna megalapozni. Ekkor kerülnek be a régészeti emlékek mellett az első ungi és zempléni néprajzi tárgyak is Palágyi Deák Geyza és tanítványai gyűjtéséből. Ezek számát jelentős mértékben gyarapították az 1930-as években a Faluszeminárium diákjai. Külföldi néprajzi táruk őrzi többek között Babos Sándor mandzsúriai és Molnár Mária melanéziai gyűjteményeit.

Állandó kiállításunk a modern kor elvárásainak eleget téve, megújult formában máig követi azt a fő koncepciót, amit még Takács Béla dolgozott ki. A kiállítás fókuszában továbbra is az iskolatörténet áll, mellette a tájegységünkre jellemző református egyházművészet is megjelenik.

A látogató először a Rákócziak termébe léphet be. Itt a Kollégium épülettörténetét bemutató animációs kisfilm és egy idővonal segítségével átfogó képet kaphat az intézmény történetéről. Itt csodálhatja meg azt a tucatnyi műtárgyat is, amelyek elsősorban Lorántffy Zsuzsannához és férjéhez, I. Rákóczi Györgyhez, illetve a család további három nemzedékéhez kötődnek.

A Lorántffy teremben a múzeum úrasztali terítőiből találunk egy reprezentatív válogatást. Ezek segítségével a 16. század közepétől kezdve a 18. század végéig követhetjük végig az úrihímezés fejlődését és virágzását. Múzeumunk nyugalmazott igazgatója, Pocsainé Eperjesi Eszter szavait idéve: „A sárospataki gyűjteményben őrzött úrihímezéses úrasztali terítők klasszikus példái annak

SÁROSPATAK

a magyar hímnévtípusnak, amely sajátos magyar díszítőstílust tudott teremteni a reformációt követő évszázadokban. A virágos reneszánsz a három részre szakadt ország magyarságának lelkében hitet teremtett, és a megmaradás reménységét őrizte.” A tiszáninneni református gyülekezeteink további kincseit az utolsó, hatodik teremben mutatjuk be. Itt a vidékünkre jellemző templomi bútortárat láthatunk, valamint számos klenódium jeleníti meg a református egyházi művészet sokszínűségét.

Külön terem állít emléket Comenius szellemének és itt mutatjuk be a már említett „Museum Physicum” páratlan kincseit is. Látogatóink körében nagyon népszerűek az interaktív módon kipróbálható fizikai eszközök. A pataki diákság életébe egy a 19. század végéből származó, korabeli iskolabútorokkal és szemléltető eszközökkel berendezett tanterem, valamint a köré épített kiállítás ad bepillantást. Emellett megismerhetjük a leghíresebb tanáraikat, akik közül Makkai Sándor dolgozószobájába be is kukkanthatunk.

Makkai Sándor erdélyi püspök és teológiai professzor 1917–1918-ban vezette a sárospataki főiskola gyakorlati teológiai tanszékét.

KINCSEINK

Rákóczi-kanna

Kolozsvár – Tolcsva, 1637

Írott források is tanúsítják, hogy I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna mives, aranyozott ezüst úrvacsorai kannákat adományoztak bizonyos református gyülekezeteknek. Sok kérdés tisztázatlan még, a pontos számot sem tudjuk, így abban sem lehetünk biztosak, mely gyülekezetek részesültek ebben a maga korában igen jelentős kegyben. A „kegy” jelen esetben szó szerint értendő, hiszen ezek a klenódiumok kegyúri adománynak számítottak. A kannák sorsa sokféleképpen alakult. Az ónodi feltehetően elveszett, a mádit eladták a Magyar Nemzeti Múzeumnak, míg a sátoraljaújhelyit a mai napig használja a gyülekezet. A tolcsvai gyülekezet kannáját pedig múzeumunk őrzi, állandó kiállításunk legféltettebb kincse.

A kanna feltehetően Kolozsváron készült, a mester kilétét sem ismerjük, az évszám azonban bizonyos. Az ötvösmű látható volt a Magyar Nemzeti Múzeum nagyszabású „Ige-Idők” című kiállításán 2017-ben. Köszönet gyanánt a múzeum szakemberei restaurálták, így régi fényében csodálhatják meg látogatóink.

DEBRECEN

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA

Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei

☛ *Csorba Dávid, szakigazgató*

A Debreceni Református Kollégium ősidőktől őriz könyvtári, levéltári és múzeumi egységeket. A könyvtári, kéziratári anyagok gyűjtését jelzik a 16. század óta ismert könyvlisták, aukciók, adományok és időben előre haladva a könyvtáros diákok, felügyelő tanárok, majd a könyvtárosok névsora. A levéltári iratokat levelesládák őrizték kollégiumi és kerületi tisztviselők felügyelete alatt, s a 18. század végén egyházkerületi szabályzat született, és levéltárnok viselte a két terület felügyeletét. Múzeumi anyagok a kollégiumtörténeti áttekintések alapján szintén a kezdetektől kerültek be a Kollégium, majd később a Főiskola gyűjteményébe, de nem elkülönítetten. Ilyenek voltak az iskolatörténeti relikviák, az adományozókról készített festmények vagy a különböző iskolai tárgyak szemléltető eszközei. Ez a vegyes és nem muzeális céllal gyűjtött anyag mindig is része volt a Kollégium kincseinek: köztudomásúlag idetartozott Hatvani István és piskárkosi Szilágyi Sámuel professzor fizikai kísérleteinek tára, a kabai meteorit, az antik és kora újkori érmék, pénzek gyűjteménye, a Kovács János által begyűjteni kezdett állat- és a Szőnyi Pál-féle ásványgyűjtemény folyamatosan gyarapodó tára, 1848–49-es zászlók, a Pap-tava botanikai anyagai, kollégiumi események fényképei, iratai.

Egyik-másik áttekintés kitért arra, hogy vegyes az állomány és foghíjas. Jellemző eset a 18. századi debreceni muzeális gyűjtő, Kazay Sámuel esete: a könyvtári katalógusa legvégén sorolt fel néhány optikai és csillagászati eszközt. Egy évszázaddal később, 1852-ben került a Főiskolához az Orlai Petrich Soma festette, II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló hatalmas olajfestmény, melynek kapcsán jegyezte fel az egyik elemző, hogy festményből ez az első darab. Azt jó tudni ehhez az ítélethez, hogy a nagy patrónusok és a híres császárok, politikusok képeiből (portré, rézkarc, könyomat, metszet), illetve antik auktorok és kollégiumi tanárok, püspökök büsztjeiből volt már több ekkor is az intézményben, de önálló, nagy méretű, kifejezetten művészeti alkotással nem bővülködött az intézmény, nem volt gyűjtője, mecénása az éppen aktuális modern művészetnek. A két világháború közötti években készített fényképek alapján jól rekonstruálható a korabeli kiállítás.

Az egyházművészeti kiállításon a Tiszántúl jellegzetes klenódiumain és temp-lomberendezésein felül erdélyi, tiszáninneni és ormánsági emlékek is he-lyet kaptak: a képen a kemsei szószék és a mezőcsáti kazettás mennyezet.

Csokonai Vitéz Mihály emlékszobáját a Kollégium alapításának 400. évfordulóját megőrkítő ünnepségsorozat keretében adták át. Középen két neves képzőművész arcképei: Ferenczy István mellszobra és Rippl-Rónai József portréja.

A Nagykönyvtár mindkét terme, földszinttől a karzatig sűrűn volt rakva különleges relikviákkal, szobrok, fényképek, zászlók, festmények közt láthatók középpontban a tárlók. 1938-ra készültek el az Oratórium előtti folyosókon és lépcsőházban látható, Gáborjáni Szabó Kálmán festette freskók: azok alatt vagy mellett, az éppen üres falfelületeken végig ugyanezt a tárgyi bőséget szemlélhetjük a korabeli felvételeken. Nem véletlenül merült fel Csikesz Sándor debreceni teológiai tanár, rektor fejében a gondolat egy Országos Református Múzeum felállítására Debrecenben, melyet részint az ötletadó halála, részint a második világháború eseményei tettek okafogyottá.

A Tiszántúli Református Egyházkerület vezetése az 1960-as években újrapozicionálta az egyház és a Kollégium kulturális szerepét, lendületes átszervezésbe és építkezésbe kezdett. 1964-ben vált ki a Debreceni Református Kollégium Múzeuma a Nagykönyvtárból, de ténylegesen 1968-tól kezdte meg önálló működését saját raktárral. Ezt követően költözött át a Főgimnázium a Kollégium épületébe (1972), és szükség volt a régi iskolai eszközök, kollégiumi tárgyak muzeológiai begyűjtésére, leltárba vételére. 1974-ben áthívták a pataki kollégium múzeumából Takács Bélát, az ottani múzeum

DEBRECEN

megszervezőjét, egykori pataki–debreceni diákot. Ekkor indult meg a tárgyak leltárkönyvbe írása, leltári számmal ellátása, muzeológiai leírókartonok készítése. A Kollégium évszázadokig közös és igen sokrétű raktári anyagát Takács Béla sorolta abc-rendet követő osztályokba: a nyolc osztályból az F-be került az iparművészeti, benne az egyházművészeti anyag. A nemzetközi és országos kutatócsoport jelenlétében megszervezett többnapos gályarab-évfordulós konferenciára az ő rendezésében nyílt meg 1976. február 11-én a Tiszántúli Református Egyházkerület első, méltó színvonalú egyházművészeti kiállítása.

A múzeumi feladatok, a terepmunka gyűjtőútjai és a lelkipásztori szolgálat mellett Takács Béla tudományos leírásokat, elemzéseket és történeti összegzéseket nyújtó tanulmányokat készített sajtó alá. Az ipartörténeti dolgozatai s a debreceni nyomdatörténet mellett megírta a helytörténet összegzéseit a céhek, a könyvkötészet s a református klenódiumok tárgykörében. A *Reformátusok Lapja* s a *Confessio* közölte tematikus sorozatait a Biblia növényeiről, állatairól, mesterségekről, épületekről, evangélistákról, a református egyház szimbólumairól. Nem feledve kettős kötődését, a pataki Kollégium 1981-es és a debreceni 1988-as jubileumi kötete egyaránt épített hiánypótló kutatásaira. Ő volt az, aki először látta át a református egyházművészet teljes spektrumát, és publikációkban is foglalkozott mindegyik jellegzetes tárgytípussal: hosszú és sokrétű életműve révén vált elfogadottá a hazai kutatásban a református egyházművészet fogalma („*Uram hajlékodat, Szeretem házádat*”. *Református művészet Magyarországon*, 1990, 1991, magyar, német s angol nyelven).

A Múzeum jelenlegi gyűjtőköre kétirányú: iskolatörténeti és egyházművészeti. Debrecen kulturális identitásának egyik őre, hiszen a szabadság őrvárosában az ország iskolája, annak története és relikviái kiemelt helyet foglalnak el. A Kollégium majd félévezredes múltjából tanárainak és adományozó lelkű diákjainak a hagyatékát gyűjti és őrzi, ezentúl pedig a TTRE muzeális kincseinek is a tára: több mint 440 gyülekezet klenódiumait gondozza, restaurálja és kiállításokon, publikációkban mutatja be. Jelen állapotában az Iskolatörténeti és Egyházművészeti kiállítás megújított módon, de a régi helyén látható. Tartozik a múzeumhoz egy belső (Füvészkert utcai) és egy külső raktár (Létavértes), és 2014 óta leteként őrzi Szabó Magda író nő hagyatékát (Szabó Magda Emlékház). A Múzeum kiemelt feladatához tartozik a Kollégium ősi világának bemutatása, azaz a látogatószolgálat és a múzeumpedagógia illetve a kiállítás- és konferenciaszervezés.

KINCSEINK

Zólyomi Dávid oszlopos kannája

Debrecen, 1631

A hazai ötvösművészet remekei az oszlopos kannák. Az úrasztali edényeket debreceni ötvösök alkották a 17–18. században, anyaguk aranyozott ezüst. Az emlékcsoport jelenlegi ismeretünk szerint kilenc tárgyat ölel fel, többségüket a gyűlekezetük ma is használja úrasztali edényként. A legnagyobb számban a debreceni Nagytemplom és Kistemplom tulajdonában találhatók.

Elnevezésüket a díszítésük után kapták, amely kettős formát mutat: a testen futó oszlopminta vertikális vonalazású, illetve spirális irányú, az oszloptalpakokkal és fejezetekkel együtt élő fát szimbolizálnak. Ez a kettős oszlopdísz Salamon templomának a középkortól ismert ábrázolásain látható.

Múzeumunk négy oszlopos kannát őriz, köztük az első kannapár Kistemplomba került tagját. Zólyomi Dávid, az erdélyi hadak főkapitánya feltehetően hálaadományként készítette a debreceni egyház számára, miután 1631-ben sikerrel védte meg felekezetét a rakamazi csatában a Habsburg-hadakkal szemben. Ezt igazolja a többi oszlopdíszes ötvöstárgy elkészítésének kontextusa és az adományozók életútja: a veszélyben lévő, de Istenében bízó debreceniek szimbóluma volt és maradt.

BEREGSZÁSZ

A KÁRPÁTALJAI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA ÉS MÚZEUMA

Kárpátaljai Református Egyházkerület

☛ Szilvási Erzsébet, igazgató

A Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára 2004-ben kezdte meg működését. Egy olyan intézmény létrehozása volt a cél, amely összegyűjti, feldolgozza és kutathatóvá teszi Kárpátalja református gyülekezeteinek iratanyagát. 2007 októberétől már nemcsak levéltári anyagokat gyűjtöttünk, hanem kiállítási tárgyakat is a készülő múzeum számára. A gyűjtőkörutak során számos egyedi, nagy értékű műtárgy került intézményünk gondozásába. 2008 februárjában megnyílt az első terem a látogatók előtt. Ekkortól a levéltár és a múzeum egy intézményként működik.

Az épületet, amelyben intézményünk helyet kapott, Kozma György *A Beregmegyei kaszinó százéves története* című könyvében „Búcsúi emeletes kastély” néven említi, ahol csebi Pogány József lakott feleségével, báró Perényi Borbálával. Sokszor időzött ott két sógora, báró Perényi Zsigmond és báró Sztojka Imre. Utóbbi révén a kastélyt később Dercsényi László örökölte, majd egy ideig Horváth István tulajdona volt, később a Schönborn, majd a Hunyadi család birtokolta. Mára a sok átépítés miatt kastély jellegéből nem sokat őrzött meg. Leginkább csak a két nagy boltíves bejárati ajtó és néhány termének boltíves mennyezete emlékeztet a főúri múltra.

A szovjet időszakban az épület a járási pszichiátriai osztálynak adott otthont, illetve alkoholbetegeket kezeltek itt. Amikor a Kárpátaljai Református Egyházkerület megkapta kárpótlásul egyéb elvett épületeiért, a kastély teljesen lepusztult állapotban volt. Magyarország Kormánya támogatásával sikerült teljesen felújítani.

Az alsó szinten az előtérben és a folyosók falain a Kárpátaljai Református Egyházkerület templomainak pannói láthatók, a fotók alatt rövid történeti összefoglaló. Az előtérben kapott még helyet a beregardói gyülekezet bronzharangja, amelyet Egry Ferenc kisgejőci harangöntő mester készített 1935-ben, a fancsikai gyülekezetből bekerült a papné széke, a nagydobronyi templom toronyóra-szerkezete és a kisdobronyi gyülekezet régi harmóniuma.

BEREGSZÁSZ

A földszinten található a levéltár kutatótermével egybekötött könyvtár, amely szakirodalommal hivatott ellátni a hozzánk forduló kutatókat. Innen nyílik a keresztboltozatával az épület ódon hangulatát őrző kiállítóterem, ahol öt vitrinben úrasztali terítők, keresztelési és úrvacsorai edények láthatók, illetve a szovjetek által 1968-ban lerombolt szőlősvégardói templom harmóniuma. Az alsó szint utolsó kiállítótermében tekinthetők meg többek között a zápszonyi gyülekezet több mint kétszáz éves szószékkoronája, néhai Lajos Mihály máramaros-ugocsi esperes palástja, a fancsikai gyülekezet kisharangja, a viski vártemplom bárdal faragott bejárati kapuja, valamint a fertőszalmási gyülekezet 1775-ből származó festett egyházládája.

A múzeum emeleti részén hat kiállítótermet alakítottak ki. Az előtérben tekinthető meg a szovjetek által elhurcolt kárpátaljai református lelkészek emlékére egyházkerületünk püspöki hivatalának kertjében felállított majd 4 méter magas, gránitból faragott, cseresznyefát mintázó emlékmű vázlat-szobra. Matl Péter munkácsi szobrászművész a szóban forgó modern alkotásában a keresztyén gondolatvilágot és a magyarság szimbólumrendszerét ötvözte.

A beregi és szatmári templomok ékességeit, a színesre festett, fűrészelt-faragott szószékkoronákat a múzeumban a zápszonyi korona képviseli

Az emeleti rész fő kiállítótermében nagyrészt klenódiumokat tekinthetnek meg a látogatók, melyek nagy anyagi változatosságot mutatnak. A liturgikus tárgyakból álló gyűjtemény akár az 1562-es debrecen–egervölgyi hitvallás egyik végzésének prezentációjára is alkalmas, mely kimondta: „Mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy részből, vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.” Látható itt rubinpácolt, metszett üvegkehely, fatalpas ezüstpohár, fa vagy éppen arannyal futtatott, aszúrozott ezüst kenyérosztó tál, mázas agyagkorsó, sárgaréz kehely, de dísztelen, alumíniumból esztergályozott úrvacsorai pohár is a nehezebb időkből.

Mivel vidékünk sohasem tartozott a leggazdagabb területek közé, ezért a nagy méretű úrvacsorai edények főként a szegények ezüstjeként is emlegetett ónból készültek. Külön büszkeség számunkra, hogy a kárpátaljai református gyülekezetek birtokában viszonylag nagy mennyiségű óntárgy található ma is. Ezek gyakran híres erdélyi (nagybányai, kolozsvári, nagyszebeni) vagy felvidéki (eperjesi, kassai, pozsonyi) mesterek munkái. A kiállított legidősebb ónkannánk Mezőváriból került be, amelyet a 17. században készítettek, a legfiatalabb pedig Dercenből, ezt a 19. század közepére datálhatjuk. Az óntányérok közül kiemelkedik a három nürnbergi tányér (a beregszászi, a feketeadói és a szőlősgyulai gyülekezetek tulajdona), melyek gazdag domborműves díszítésükkel magukra vonják a látogatók figyelmét. Hasonló kuriózum az úrasztali edények között az ungtarnóci gyülekezetből bekerült hatszögletű ónpalack is.

Az egyházi kegytárgyak mellett több mint kétszáz úrasztali terítő is bekerült múzeumunkba a gyűjtőkörutak során, ezek egy része külön teremben került kiállításra az emeleti részen. Az úrasztali terítőkből látványosan kirajzolódik vidékünk népi és egyházi művészetének sokszínűsége, gazdagsága. De sokat elárulnak elődeink anyagi helyzetéről, hitvilágá-

A Beregi Egyházmegye legrégebbi jegyzőkönyve, amelynek első bejegyzései Gyarmati Miklós esperestől származnak.

BEREGSZÁSZ

ról, egyházhoz fűződő viszonyáról, esetenként az egyes emberek életébe, családi tragédiákba vagy örömbé is bepillantást engednek.

Múzeumként viszonylag sok felajánlást kapunk régi használati tárgyakból is. Ezekből két kiállítótermünkben néprajzi tárlatot alakítottunk ki, amelyben a mindennapi élethez, munkához szükséges eszközöket mutatjuk be. Figyelemre érdemes egy kádármester teljes szerszámkészlete és felszerelése, lévén szűkebb pátriánk ismert bortermelő vidék.

2023-ban ünnepelte a Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulásának százéves jubileumát. A jeles évforduló tiszteletére új tematikus kiállításegységet nyitottunk meg. Az itt bemutatott emlékekkel is szeretnénk kifejezni hálánkat a Mindenható Isten felé, aki a múltban megtartotta és a jelen megpróbáltatásai között hordozza népünket és egyházunkat. Mindezt legyen övé a dicsőség!

„Az Ur Istennek dicsosegere Tecszi Sz. Ecclesiahoz ajánlja Gyulafi Maria az Nagy Urnak alazatos szolgálja 1719 esztendoben”.

KINCSEINK

Úrvacsorai serlegpohár

Kolozsvár – Visk, 17. század

A kárpátaljai református örökség egyik legértékesebb emléke a viski gyülekezet liturgikus felszereléséhez tartozó ezüst serlegpohár. A dízszerleget augsburgi előképek nyomán egy kolozsvári ötvös, Michael vagy Matthias Werner készítette eredetileg minden bizonnyal világi használatra. A mester a kuppába többek között őz, szarvas és kopó figuráját domborította, a fedél tetejére pedig egy antik ruházatú harcost helyezett.

Belsejében az úrvacsora szereztetési ígéje olvasható: „HOC EST POCULUM NOVI TESTAMENTI PER EUM SANGUINEM” (Lk 22,20). Majd a vésett felirat így folytatódik: „IN SOLIUS DEI GLORIAM ET ADMINISTRATIONEM SACRORUM EIUS ECCLE VISKIENSI DONO DEDIT GEORGIUS PONGRACZ”. Tehát maga a liturgikus tárgy árulja el, hogy egy bizonyos Pongrácz György révén került a gazdagságot a sókereskedelemnek köszönhető Tisza menti város református gyülekezetéhez 1706-ban. Feltehető, hogy az adományozó megegyezik II. Rákóczi Ferenc titkárával, aki a szatmári béke megkötésénél is jelen volt.

NAGYVÁRAD

PARTIUMI REFORMÁTUS MÚZEUM

Királyhágómelléki Református Egyházkerület

☛ *Dénes István Lukács, lelkipásztor – főjegyző*

A török 1692. június 6-án, 32 esztendő megszállás után hagyta el Nagyváradot, de még több mint 90 esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy református prédikátor újra hirdethesse Isten Igéjét. Az 1784. január 1-jén megtartott istentisztelet után Keresztesi József így nyilatkozott: „az istentisztelet Váradon megkezdődött 123 esztendő és 4 hónapok múltával”. A török megszállás alatt Várad közigazgatását tizenkettő pasa látta el, akik a keresztyén templomokat földig rombolták.

A váradolaszi református templomban, mely a Türelmi rendelet után elsőnek épülhetett fel, 1787-ben tartották meg az első istentiszteletet. A halál árnyékának völgyéből kikerült várad reformátusság Isten kegyelméből megkezdhetette az újraépítést fizikai és lelki értelemben egyaránt. Mindezek ismeretében elmondhatjuk, hogy a Királyhágómelléki Református Egyházkerület múzeuma méltó helyre került az olasz templom szomszédságában, az 1996-ban, a Magyar Reformátusok III. Világtalálkozóján felavatott Lorántffy Zsuzsanna Református Egyházi Központban.

A közösségi épület tetőterében kialakított múzeumterem egy templombelsőre hasonlít. A magával ragadó szakrális környezet áhítatra, imádságra, Istenhez való fordulásra ösztönzi a látogatót. A Partium egyik legszebb terme nemcsak a múzeumnak ad otthont, hanem számtalan egyházi, kulturális és didaktikai esemény színhelye is. A múzeumba belépve szembetűnik a 18. század első felében (1729–1736) épült szilágysomlyói református templom nagy méretű fotója, amelyen a partiumi (királyhágómelléki) református templomok jellegzetes tulajdonságai láthatók: a világos színű bútorkészítés és a kazettás mennyezet. A kazettákat általában szakrális, asztrális és a folklórhoz tartozó motívumokkal, tehát bibliai témájú rajzokkal, csillagképekkel, állatövi jegyekkel és a népművészetből vett ornamensekkel díszítették. A múzeum kazettás mennyezetet idéző álmennyezete nemcsak egy falusi templombelső mintáz, hanem akusztikai szempontból is fontos szerepet tölt be.

A Váradai Biblia címlapját a kiadáshoz jelentősen hozzájáruló erdélyi fejedelem, idősebb Bethlen István családjának címere díszíti. A címer egy Zsigmond király korabeli ős, János vadászbravúráját örökíti meg, aki egyetlen nyílvezzővel lőtte át két hattyú nyakát.

Az oldalsó tárlókban lévő kegytárgyak nagy része az olasz egyházközség tulajdona, néhányat más egyházközség kölcsönzött. Itt található a Várad Biblia egy példánya. Az 1629. évi várad i z s i n a t elhatározta, hogy a lelkészek akár személyes javaik eladása árán szerezzenek be maguknak saját Bibliát. Margitai Láni Péter tiszántúli püspök, a korábbi huszti lelkész, majd máramarosi esperes és lelkésztársai így fogalmazták meg az elvárásokat: „*amelyik lelkésznek subája van, de Bibliája nincs, azt el kell venni, s annak árán Bibliát kell szerezni. Ha pedig sem subája, sem Bibliája, hivatalától meg kell fosztani.*” A Várad Biblia szövegének revideálása, és főként a híres széljegyzetek id. Köleséri Sámuel nevéhez fűződnek. Köleséri 1654–1657 között Németalföldön és Angliában tanult, majd 1657 őszétől a várad i főiskola tanára lett. Várad i rektorsága idején kezdik nyomtatni a Bibliát, amelynek előkészítő munkálatairól így ír: „*Örömmel említem a Magyar Biblia körül való forgolódásomat is, amelyben az Eredete szerint való nyelveknek segítségével által egynéhány száz Sz. Írásbeli helyeket restituáltam, az utódszori Editioban, melyről jó lelkiismerettel bizonyosságot tehet a Magyar és Erdélyországi Reformata Ecclesiák hasznára született szerény Thypographus Szenczi Ábrahám Uram Váradon.*” Annak köszönhetően, hogy Szenczi Kertész Ábrahám a Hoffhalter-féle nyomda örökségébe lépett, nyomdatechnikai szempontból is minden adott volt. 1659-ben a várban működő nyomda készen állt arra, hogy kinyomtassák a Bibliát, és a munkához a Bethlenek és Rákócziak támogatásával hozzá is fogtak ebben az évben.

Mikor az Újszövetség elkészült, akkor támadt az országra a török. 1660-ban elfoglalták a várat, amelyet a védők készek voltak feladni azzal a feltétellel, hogy a török szabad elvonulást enged a kinyomtatott lapoknak, a nyomóformáknak és a nyomdászoknak. Úgy tudjuk, hogy sem azelőtt, sem azóta a Biblia nem volt tárgya egyetlen háborút vagy csatát lezáró egyezménynek sem. A tipográfiát társzekerekre pakolták és elindultak Debrecen felé. Korábban már oda menekült az 1557-ben alapított Várad i Schola, melyet Luther Márton wittenbergi iskolájának példájára szerveztek meg. A várad i iskola tanárai és könyvtára így gyarapította a Debreceni Kollégium hírnevét. A török nem állta szavát, mert Székelyhídnál megtámadta őket, és végül a társzekerek Kolozsvárra menekültek. Ezért olvasható a belső címlapon, az Erdélynek fejedelmet adó iktári Bethlen család címere alatt: „*VÁRADON. Kezdetett nyomtatása a' veszedelem előtt, és elvégeztetett COLOSVARAT SZENCI K: ÁBRAHÁM által. M. DC. LXI.*” A Várad i Biblia 1661-től 1882-ig számtalan kiadást ért meg. 220 évig ez a Biblia volt a lelkészek kézikönyve.

A református templomok úrasztali borospoharai és kenyérosztó tálai szinte kivétel nélkül ezüstből készültek. Gyülekezeteinkbe a 17–18. században az erdélyi szász ötvösműhelyek készítményei mellett számos debreceni ötvösmunka is eljutott, amint azt a nagyvárad-olasz egyházközség két hólyagos kelyhe és kenyérosztó tányérja mutatja, amelyek a 18. század legkedveltebb debreceni ötvösének, Büttösi II. Istvánnak a művei. Az ónból készült úrvacsorai boroskannák is többnyire erdélyi szász kannagyártók készítményei, de távolabbról, egy prágai műhelyből is került ónkanna a Partiumba.

NAGYVÁRAD

Az úrasztalra kerültek ezek mellett a népi fazekasság emlékei, a nagy méretű ólommázas úrvacsorai cserépkorsók és kannák.

A Partiumi Református Múzeumban több úrihímzéses úrasztali terítő is látható. Készítőik a finom vászon vagy keletről származó patyolat alapra aranyszállal hímeztek. Szemügyre vehető, hogy a terítőknek nemcsak a mintája, hanem a varrástechnikája is művészi, hiszen a nehéz aranyszál nem húzta össze az anyagot. A kiállított terítők nagy része a 18. századból származik. A fenti emlékeken kívül a gyűjtemény sok értékes korai nyomtatványt és nagyszámú ritka pecsétnyomót őriz.

A múzeumterem építését megihlető szilágysomlyói templomot 232 kazetta ékíti, amelyek festése Pataki Asztalos János, Szarvadi Imre és Tankó Károly mesterek keze munkáját dicséri.

KINCSEINK

Lorántffy-terítő

Várad, 1635

A hagyomány szerint Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony saját kezűleg készítette ezt a nagy méretű terítőt a váradi ekléziának. A textília tizenkettő igen szép kivitelű recetáblából, valamint ugyanennyi skófiummal – ezüstszállal – és selyemmel hímzett lenvászondarabból tevődik össze. Az utóbbiakon az úrihímzés kedvelt motívuma, a féloldalas-leveles-gránátalmás ág jelenik meg. A fejedelemasszony kegyességére vall, hogy az egyik kockába belehímezte az úrvacsora Lukács evangéliumában olvasható szereztetési igéjét: „EZ AZ ÉN TESTEM, EZ ÉN VÉREM, EZT MÍVELIÉTEK AZ ÉN EMLÉKEZETEMRE, UR IESUS IRGALMAZ NEKÜNK, 1635.”

A terítőt 1660-ban a törökdúlás elől az ótordai templom kincstárába menekítették sok más kegyszerrel együtt. Az 1920-as években egy levéltári leltár alkalmával döbrentek rá, hogy Ótordán van, és visszahozták. A kommunista diktatúra alatt páncélszekrényében őrizték, ezért nem vitték el Bukarestbe. 1989-ben ismét tudomást szerzett róla a nyilvánosság, visszahozták Váradra, és ma a Partiumi Református Múzeum egyik ékessége.

KOLOZSVÁR

ERDÉLYI REFORMÁTUS MÚZEUM

Erdélyi Református Egyházkerület

☛ *T. Horváth Iringó, művészettörténész*

Az Erdélyi Református Egyházkerület tulajdonát képező múzeum megalapításának szükségességét Szádeczky Lajos történész fogalmazta meg először 1906-ban. Ugyanis a századfordulón fellendülő régiségkereskedelemnek köszönhetően megnőtt az érdeklődés a régi egyházi tárgyak iránt is, és a nehéz anyagi körülmények közé került gyűlekezetek hajlandóknak mutatkoztak áruba bocsájtani használaton kívüli értéktárgyaikat. Szádeczky ellenezte az egyházi műkincsek idegeneknek történő eladását, nézőpontja szerint azok megmegvásárlása és saját múzeumi gyűjteményben való megőrzése az egyházkerület feladata. Javaslata eredménytelen volt, sőt a 20. század első felében gyűlekezeteknek sora kerületi engedéllyel vált meg műtárgyainak egy részétől. Ugyanakkor az eladások alkalmával az egyházkerület igyekezett a régiségkereskedőkkel szemben előnyben részesíteni a múzeumokat, mint például a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeumot, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot, a budapesti Iparművészeti Múzeumot és Magyar Nemzeti Múzeumot. Később, a második világháborút követő politikai és gazdasági helyzetben már teljesen lehetetlenné vált egy önálló református gyűjtemény létrehozása.

A 21. század fordulóján újra felmerült a gyűlekezeteknél őrzött műtárgyak megőrzésének kérdése, viszont az egyházkerület Igazgatótanácsának múzeumalapításra vonatkozó döntése csak 2014-ben született meg. Épületét a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet szomszédságában jelölték ki, amelybe az újonnan alakult intézmény mellé az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárat is átköltöztették. Ez a megoldás a két intézmény szoros együttműködését tette lehetővé. A felújított épület ünnepélyes átadására 2017. szeptember 30-án került sor, amikor az Erdélyi Református Múzeum megnyitotta első, a reformáció 500 éves évfordulójára rendezett, „Kegyesség és/vagy reprezentáció. Erdély református öröksége” című időszakos kiállítását, amely közel két évig állt nyitva a közönség előtt. Létrejöttékor az intézmény nem rendelkezett saját gyűjteménnyel, ezért a kiállításon bemutatott tárgyakat az egyházkerület gyűlekezeteitől kölcsönözték. Állandó kiállításra a gyűjtemény megfelelő gyarapodásáig nincs lehetőség, ezért az intézmény a továbbiakban is időszakos tárlatokat, kiállításokat tervez.

KOLOZSVÁR

A múzeum további kiállításai részben más intézményekkel történt sikeres együttműködések eredményei. 2019-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal közösen szervezte meg a „Jőnek, jőnek, hogy vigyenek...” című erdélyi református népszokásokat ismertető tárlatot, 2024 januárjában Marosvásárhelyen nyílt meg az „Oratio, studio et collectio. Az erdélyi református kollégiumok 400 éve” című kiállítás, amelyet a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeummal és a Maros Megyei Múzeummal együtt hozott létre. Az Erdélyi Református Múzeum a bonyhai Bethlen-kastélyban nyitotta meg állandó tárlatát „Két kastély – egy család. A Bethlenek Bonyhán” címmel, amely három terembe rendezve mutatja be a család bonyhai jelenlétét, egyháztámogatását, valamint Árva Bethlen Kata egyházpártoló tevékenységét.

A 2017-ben megrendezett „Kegyesség és/vagy reprezentáció” című kiállítás egyik enteriőrje:
Az álló vitrinekben a losonci Bánffy és a bethleni Bethlen családok egyházi adományai.

Jelenleg a múzeum számára a gyűjteményezés másodrangú feladat, ugyanis az egyházkerület felismerte, hogy első lépésként a gyülekezetek műtárgyállományának szakemberek által készített, részletes leltárára van szüksége. Ezért 2016-ban azzal bízta meg az intézmény muzeológusait, valamint az egyházkerületi levéltár alkalmazottait, hogy szakszerű nyilvántartást készítsenek a gyülekezeteknél lévő levéltári iratokról, kötetekről és a műtárgyakról, valamint hogy lépéseket tegyenek az azok megőrzését célzó állományvédelemre. Ezért a múzeum és a levéltár alkalmazottainak elsődleges feladata ennek a nyilvántartásnak az elkészítése, a tárgyak fotódokumentálása és a műtárgyak védőcsomagolása. Ezzel párhuzamosan, az adatok feldolgozása során fényképekkel kiegészített leltár készül a gyülekezetek számára, amelynek másodpéldányait az esperesi hivatalokhoz és az egyházkerülethez is eljuttatják.

A terepmunka alatt a gyülekezetek előjáróival kialakult párbeszéd lehetőséget biztosítanak arra, hogy a szakemberek felhívják a figyelmet az egyházközségek tulajdonában lévő műtárgyakra, azok

KOLOZSVÁR

értékére, megőrzésüknek fontosságára és annak lehetőségeire. Mindezen felül a múzeum és levéltár szakemberei továbbképzést tartanak lelkészek számára, amelynek keretében nem csak elméleti előadások hangzanak el a különféle műtárgycsoportokról, hanem a gyakorlati alkalmak alatt a tárgyak jobb megértését, károsodásaikat és azok okainak felismerését, elkerülését, esetleges javításaiknak lehetőségeit kívánják biztosítani.

Az intézményben folyó gyűjteményezés rendhagyó módon történik, ugyanis a múzeum hatásköre mindössze arra terjed ki, hogy a gyűlekezetektől átvállalja azoknak a használaton kívül került tárgyaknak a megőrzését, amelyek tárolása nehézséget jelent az egyházközségek számára. Ezért a letétbe helyezett műtárgyak többsége textilია, kisebb számban óntárgyak és olyan ötvöstárgyak, amelyek állapota már lehetetlenné teszi használatukat. Napjainkig 60 gyűlekezet több mint 500 tárgyat helyezett el a múzeumban.

Az Erdélyi Református Múzeum megalapításával, megszervezésével és működtetésével egy több mint százesztendősi igény valósult meg. Akárcsak más ilyen jellegű intézmények, a gyűjteményében elhelyezett műkincsek minél hosszabb távú megőrzését igyekszik biztosítani, ugyanakkor figyelemmel kíséri valamennyi, az Erdélyi Református Egyházkerülethez tartozó gyűlekezet műkincsállományát. Céljai közt kiemelt helyet foglal el ennek a rendkívüli örökségnek a feldolgozása, vizsgálata és megismertetése előadások, tematikus kiállítások, katalógusok és tanulmányok formájában.

A múzeum munkatársai, T. Horváth Iringó és Kovács Mária-Márta felmérés közben.

KINCSEINK

Úrvacsorai keszkenő

Oszmán Birodalom – Dányán, 17. század

Református elődeink – az eredeti funkciótól eltekintve – a legszebb és legértékesebb tárgyaik közül válogattak, amikor gyülekezetüket kívánták megajándékozni. A 17–18. században, a közismert úríhmzéses textíliák mellett, jelentős számú török hímezésű darab is egyházi használatba került. Ezek közül is kiemelkedik a dányáni egyházközség azon úrvacsorai keszkenője, amelynek egykori mohamedán liturgikus feladatát gazdag török nyelvű felirata támasztja alá, és amely már a múlt századtól felkeltette a kutatók figyelmét. A törtfehér pamutvászon felületet teljesen kitöltik a különböző színű selyemfonalakkal, török keresztöltéssel hímezett jácinttövek, hat- és nyolcágú csillagok, kartusok. A központi kartusok köré utólag, nyers színű selyemfonallal magyar nyelvű feliratot hímeztek: „NADUDVARI ISTVAN(n) KUL=CSAR ERSEBET ADTA AZ R(eformata)·NEMES ECCLESIA(n)AK 1704:(b)EN”. A feliratnak ellentmondva, a források tanúsága szerint a tárgyat 1714 és 1720 között Antos Máté gondnok adományozta a gyülekezetnek.

NAGYENYED

A NAGYENYEDI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM EGYKORI ÉS JELENLEGI GYŰJTEMÉNYE

Erdélyi Református Egyházkerület

☛ *Gordán Edina, történész – könyvtáros*

Bethlen Gábor kezdeményezésére a kolozsvári országgyűlés 1622-ben hagyta jóvá a Collegium Academicum alapítását, ami Gyulafehérváron kezdte meg működését. A fejedelem külföldi professzorok meghívásával kívánta biztosítani az oktatás magas színvonalát, de a Collegium az egyetemi szintet soha nem érhetette el. Kezdetben az intézmény nem rendelkezett önálló gyűjteménnyel, Bethlen Gábor ezért saját fejedelmi könyvtárát nyitotta meg a tanárok és diákok előtt szabad hozzáférést biztosítva számukra. A Collegium esetleges fizika szertáráról vagy más gyűjteményéről nincsenek adataink ebből az időszakból. 1658-ban török-tatár csapatok feldúlták Gyulafehérvárt, emiatt a tanárok és diákok egy része Kolozsváron keresett menedéket. A székesegyház déli oldalán levő régi sekrestyébe falazott fejedelmi könyvtárat és levéltárat elpusztították. A kollégiumi könyvtárat Taracközi Ferenc Nagyszebenbe menekítette, ahonnan 1662-ben került vissza a Kollégium új székhelyére, Nagyenyedre.

Az első részleges enyedi könyvtári katalógus 1676-ból származik, amely Ölyvesi Balázs a Kollégiumnak adományozott könyvtárának köteteit veszi számba. A könyvtár első nagy katalógusát 1679 és 1680 fordulóján készítették. A korabeli gyakorlattól eltérően égtájak szerinti elrendezést alkalmaztak és 1533 kötetet soroltak fel. Ebben az időszakban Pápai Páriz Ferenc tanította a fizikát, de kísérleteket nem végzett, annak ellenére, hogy a Kollégium birtokában volt egy földgömb és a mágnesség bemutatására alkalmas eszközök.

1704-ben a császári csapatok ugyan felgyújtották a várost, de a Kollégium pincéjében elrejtett gyűjteményeket csak 1707-ben pusztították el Rabutin csapatai. Enyedi István leveléből értesülünk róla, hogy a könyvtár mintegy háromnegyede veszett oda ekkor. A Kollégium felügyeletét az 1713-ban megszűnt Fejedelmi Tanácstól az Erdélyi Református Püspökség Főkonzisztóriumára vette át. A számos adománynak köszönhetően a könyvtár újjáéledt. Ki kell emelni Teleki József főgondnok és felesége, a csak hungarikumokat – magyar vonatkozású köteteket – vásárló Árva Bethlen Kata nevét. Borosnyai

NAGYENYED

Nagy Márton és Zágoni Gábor orvosi, míg Bánffy Zsigmond főgondnok jogi könyveket adományozott, amelyeket külön thecákba helyeztek el. A 18. századi könyvállományról két katalógus tájékoztat. Az 1752-ben készült katalógus 4700, míg az 1764-es összesen 5014 tételt tartalmaz.

Benkő Ferenc leírása szerint a könyvek mellett számos kuriózum is helyt kapott a „Myrothecium” név alatt, úgymint Attila pipája, Lehel sarkantyúja és Lót feleségének nyelve. A régészeti és numizmatikai gyűjteménnyel párhuzamosan jelentős fejlődésnek indult ebben az időben a természettudományi állomány is. Kísérleti fizikát rendszeres jelleggel Tőke István tanított elsőként, aki 1736-ban megjelent művében összegezte tudását. Ennek tábláin száznál több kísérleti eszköz szerepel, amely a Kollégium gazdag fizikaszertáráról tanúskodik. Benkő Ferenc 1796-ban nyitotta meg ezt a gyűjteményt a látogatók számára is, ezért ezt tekintjük az első magyar nyilvános természettudományi múzeumnak.

A Kollégium egykori gyűjteményei közül jelenleg a Nagykönyvtár áll a református egyház tulajdonában.

A természettudományi múzeum elődjét jelentő hatezer tételes ásványgyűjtemény az 1849-es nagyenyedi vérengzés áldozata lett.

Az 1848–49-es szabadságharc során a Kollégium gyűjteményeinek nagy része ismét megsemmisült. A bibliotéka 19. század közepi állományát 20 ezer kötetre becsülhetjük, amelyből mintegy 500 kötet élte túl a pusztítást. Számos adományozó igyekezett a kollégiumi könyvtárat ismét naggyá tenni. Kiválik ezek közül Mikó Imre főgondnok, aki 1863-ban a fiának szánt ókori auktorok műveit tartalmazó könyvgyűjteményét ajánlotta fel két biedermeier könyvszekrénnel együtt. Halála után bibliotékájának egy másik része szintén Nagyenyedre került értékes numizmatikai gyűjteményével együtt. A természetrajzi gyűjtemény a tanárok és diákok gyűjtőkörútjai révén gazdagodott, míg a régészeti állomány a környékbeli ásatások anyagával.

Mint a többi Kárpát-medencei református kollégium esetében, az államosításig a tudományos gyűjtemények a Kollégium szerves részét képezték Nagyenyeden is. Az 1948-as államosítás és a kommunizmus évei azonban teljesen átrendezték a korábbi intézményi kötődéseket. 1951-ben, a helyi

NAGYENYED

Néptanács fennhatósága alá került és három külön intézménnyé vált a dokumentációs könyvtár, a természettudományi és a történeti múzeum. A könyvtár 1957-től a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár zárt fiókkönyvtáraként működött tovább majdnem ötven évig. 2005-ben került vissza a Nagykönyvtár – mai nevén Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár – a korábbi tulajdonoshoz, az Erdélyi Református Egyházkerülethez. Ez az egyedüli úgy a nagyenyedi kollégiumi gyűjtemények közül, mint az erdélyi református kollégiumi könyvtárak sorában, amely visszakerült korábbi fenntartójához. A könyvtár állománya jelenleg 60 ezer kötet, amely ősnymtatványok, kéziratok, régi nyomtatványok, folyóiratok, aprónymtatványok, fényképek, iskolai értesítők gyűjteményéből tevődik össze. A nagykönyvtár (egykori tanári könyvtár) raktári bútorzata és a könyvek elhelyezése is változatlan, így műemlékkönyvtárról beszélhetünk.

A Nagyenyedi Kollégium tárgyi örökségén ma a könyvtár mellett két muzeális kiállítóhely osztozik. Az 1948-ig a Kollégiumhoz tartozó természettudományi, régészeti, történelmi és numizmatikai gyűjteményt a jogerős ítélet folytán elveszítette az egyházkerület. Ezek a kollekciók a városi tulajdonban maradt természettudományi, illetve történeti múzeumok őrzésében állnak. A Kollégium épületében felkereshető természettudományi múzeum jelenleg 30 ezer darabot számlál a természetrajz, növény-, állat- és ásványtan köréből. A történeti anyag egy része más múzeumokhoz került letétbe még a kommunizmus éveiben, a fennmaradó rész képezi a városi történeti múzeum törzsanyagát. Bonyolítja az összképet, hogy a kollekcióval szemben a múzeumot befogadó Bethlen-kastélyt – a Kollégium tőzsomszédságában álló épületet – visszakapta az Erdélyi Református Egyházkerület. Maga a múzeum jelenleg zárva tart egy évek óta be nem fejezett felújítás és az épület tulajdonjogának változása miatt.

A negyedik muzeális kiállítóhely az iskolatörténeti múzeum, amely a Kollégium egykori gyűjteményeinek fennmaradó tételeiből és magánadományokból jött létre az épületegyüttes legrégebbi, 1775-ben emelt részében, a – Bagolyvárnak is nevezett – Ókollégium földszinti két bolthajtásos termében 2001-ben. A kiállított tárgyak jelentős része a Kollégium egykori rajz- és fizikaszertárából került ki. Az egyik teremben egy 19. századi osztálytermet rekonstruáltak. Az intézmény jelenleg a Bethlen Gábor Kollégium felügyelete alatt működik és nagy népszerűségnek örvend a látogatók körében. Az iskolatörténeti múzeum mellett a történeti folytonosságot úgyszintén erősíti, hogy jóllehet a fenntartók megváltoztak, de fizikailag a természettudományi múzeum és a nagykönyvtár gyűjteménye 1885-ös átadása óta a Kollégium keleti szárnyának első emeletén helyezkedik el.

Ősnyomtatvány Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus műveiről

Strasbourg, 1474

A könyvtár legrégebbi nyomtatványa a középkori skolasztikus filozófia két atyjának, Duns Scotusnak és Aquinói Szent Tamásnak a műveit tartalmazza. A kolligátumkötet nyomtatását 1474. július 6-án fejezték be Strasbourgban és egyike annak a 20 ősnyomtatványnak, amely a könyvtárban találhatóak. Az incunabulum története meglehetősen kalandos. Az első oldalon szereplő bejegyzés szerint már 1710-től a könyvtár gyűjteményének részét képezte. Túlélte a könyvtár 1849-es dülését és 1850 után került vissza a gyűjteménybe. 1970-ben restaurálták a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár műhelyében.

KÉPJEGYZÉK ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönjük szépen a felvételeik átengedését mindazoknak a gyűjteményeknek, kollégáknak és fotográfusoknak, akik közreműködtek a kiadvány elkészítésében!

5. Ősz Attila ■ 8. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára ■ 11. Déri Múzeum, Fotótár ■ 11. Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára ■ 12. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára ■ 12. *Honismeret* 1997/6. ■ 13. Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum ■ 13. Bolvári-Takács Gábor gyűjteménye. ■ 15. Debreczeni László rajza egy, a magyarsülyei templomban őrzött ónkannáról (Balogh Ferenc. *Debreczeni László*. Bukarest, Kriterion, 1983) ■ 16. Bolla Bernadett ■ 18–20. Horváth Géza ■ 21. Pápa, Pannonia Reformata Múzeum ■ 22. F. Szalatnyay Judit ■ 24–27. Kecskemét, Ráday Múzeum ■ 28. Hirling Bálint ■ 30–31. Michael Knape ■ 32–33. Budapest, DMRE Ráday Gyűjteménye, Ráday Könyvtár ■ 34–39. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, Zsinati Iroda ■ 40. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei ■ 42–45. Asztalos József ■ 46. Debreceni Református Kollégium Múzeuma ■ 48–49. Ősz Attila ■ 51. Derencsényi István ■ 52–57. Makó András ■ 58–62. Nagyvárad, Lorántffy Zsuzsanna Református Gyülekezeti Központ ■ 64–67, 69. T. Horváth Iringó ■ 68. Tóth Levente ■ 70. *Reformátusok Lapja* ■ 72–75. Lőrincz Zoltán (K-Visuals)

PÁPA
KECSKEMÉT
BUDAPEST
RIMASZOMBAT
SÁROSPATAK
DEBRECEN
BEREGSZÁSZ
NAGYVÁRAD
KOLOZSVÁR
NAGYENYED

„A református egyházak belső berendezéseinél a művészeti lehetőségek alkalmazására kevés tér adódik. A művészeti eshetőségek főleg csak a kelyhek, a kenyérosztó tálak, a bortartó edények, a keresztelési eszközök s az úrasztali terítők díszítésére szorítkozhatnak.

Az első Országos Református Kiállításon kiállított pazar bőségű tárgyi emlékek alapján örömmel állapítható meg mégis, hogy e szűk lehetőségek ellenére is a magyarországi református egyházak szerencsésen élték túl a török idők szakadatlan pusztításait s a későbbi mostoha csapásokat s még manapság is oly jelentős kultúrkincseket bírnak, melyek nem csupán egyházi vonatkozásaikban nagyszerű emlékei a magyarságnak, hanem amelyek ritkaságuknál s művészi megmunkálásuknál fogva sokszor egyedülálló remekei az egykor magasan szárnyaló magyar művészet pusztulásba és feledésbe hanyatlott letűnt századainak. [...]

Az Országos Református Kiállítás bebizonyította, hogy e műkincseknek nem szabad többé a falusi magányban rejtőzködniök. Ország-világ elé kell tárni művészeti egykori nagyságunk e beszédes emlékeit. Méltó helyük az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban volna, avagy egy esetleg felállítandó Magyar Református Múzeumban.”

Mihalik Sándor, 1934